Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: http://dergipark.gov.tr/anemon

Araştırma Makalesi ● Research Article

Bedlis Mirliği Hâkimiyetinde Muş*

Muş Under the sovereignty of the Bedlis principalities

Abdullah Kıran [a,*]

[a] Pof. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Muş/Türkiye.
ORCID: 0000-0001-9136-7665

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:
Başvuru tarihi: 26 Kasım 2020
Düzeltme tarihi: 17 Aralık 2020
Kabul tarihi: 21 Aralık 2020

Anahtar Kelimeler:
Muş
Kürt Mirlikleri
Bedlis Mirliği
Şeref Hanlar
Yönetim

ÖZ

Şeref Han, *Şerefname* (Kürd Tarihi) adlı eserinde, Muş'un da bağlı olduğu Bedlis Mirliği'nin kuruluş tarihini Sasani İmparatorluğu dönemine kadar götürür. Şeref Han'a göre, Bedlis Mirliğinin tarihi, eseri *Şerefname*'yi kaleme aldığı 1597 yılından, 760 yıl geriye gitmektedir. Şeref Han, 760 yıllık hükümdarlık süresinde, Bedlis Beylerinin yönetiminde 110 yıl kadar kesinti yaşandığını belirtir. Ancak buna rağmen, on sekiz Bedlis hükümdarının ülkeyi yönetme süresinin 450 yıldan fazla olduğunu yazar. Kuşkusuz Bedlis Mirliği, 19. yüzyılın ilk çeyreğine dek varlığını devam ettirmiştir. Yaklaşık 1000 yıllık bir geçmişi olan Bedlis Mirliği, muhtemelen dünyada, aynı hanedanlığın en uzun süre ile yönettiği hükümetler arasında yer alır. Bedlis hükümdarının adına sikke kesilir ve hutbede adları okunur. Bedlis Mirliği idari, siyasi ve askeri yapılanmasıyla, vakıfları ve eğitim sistemiyle bir devlet teşkilatlanmasıydı.

ARTICLE INFO

Article history:
Received 26 November 2020
Received in revised form 17 December 2020
Accepted 21 December 2020

Keywords:
Muş
Kurdish principalities
Bedlis principality
Sheref Han's Dynasty
Administration

ABSTRACT

In his work titled Sherefname (History of Kurdish), Sherf Han takes the founding date of Bedlis Principality, to which Mush is also a part, back to the period of the Sassanid Empire. According to Sheref Han, the history of the Bedlis Principality goes back 760 years from the year 1597, when he wrote the Sherefname. Sheref Han states that during this 760-year reign, there was a 110-year interruption in the administration of Bedlis Beys. However, despite this, it is written that 18 Bedlis rulers ruled the country for more than 450 years without interruption. Undoubtedly, Bedlis Principality continued its existence until the first quarter of the 19th century. Bedlis Principality, which has a history of about 1000 years, is probably among the governments of the same dynasty for the longest time in the world. Coin (many) was printed in the name of the Bedlis ruler and their names are read in the religious sermons. Bedlis Principality was a state organization with its administrative, political and military structure, foundations and education system.

1. Giriş

750 (M.) senesinde Emeviler devletine son veren Abbasiler, merkezi Bağdat olan bir halifelik yönetimi inşa etmişlerdi. Yaklaşık beş asır devam eden Abbasi Halifeliği, kuruluşunun ikinci asrında, 945 yılında Deylemli Şii Büveyhiler'in denetimi altına girmişti.[1] Zaten X. Yüzyıl, İslam dünyasında bir anlamıyla Şii yüzyılı olarak kabul

[1]Büveyhîler'in (932-1062), 945 yılın Bağdat'a girmeleri sadece Abbâsîler açısından değil İslam tarihi açısından da önemli olaylarından biri olarak kabul edilir. Büveyhîler, Irak'ın yanı sıra Cibâl ve Fars bölgelerindeki

* Bu çalışma, 22-23 Ekim 2020 tarihlerinde Muş Alparslan Üniversitesinde düzenlenen II. Uluslararası Muş Sempozyumunda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** Sorumlu yazar/*Corresponding author*.
e-posta: a.kıran@alparslan.edu.tr

e-ISSN: 2149-4622. © 2013-2018 Muş Alparslan Üniversitesi. TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark ev sahipliğinde. Her hakkı saklıdır.
http://dx.doi.org/10.18506/anemon.832206

edilir. Zira X. Yüzyılın başlangıcından itibaren, Fatımiler (909- 1171) İslam dünyasında siyasi ve manevi bir üstünlüğe sahip idiler. Aynı dönemde Mağrib ve Maşrık'taki pek çok emirlik de Şii blokuna dâhil olmuştu. Taberistan'da (Mazenderan) Savendiler (665-1349), Musul ve civarında Ukayliler (996-1096), Halep'te Mirdasiler (1023-1079), Hilla'da Mezyediler (1012-1150), Ahsa ve Bahreyn'de X-XI. yüzyıllarda egemen olan Karmatiler, Şii Fatımi devletiyle hareket ediyorlardı. Bu dönemde Şii Büveyhiler Bağdat'a gelerek halifelik merkezini kontrol altına almışlardı. Şii baskısı altındaki Abbasi halifeliğine en büyük askeri ve siyasi desteği sağlayanlar Gazneliler idi (961-1187).

Dandanakan Savaşı'ndan sonra kurulup 1040-1157 yılları arasında varlığını sürdüren Büyük Selçuklu Devleti'nde, saltanat tahtına sırasıyla önce Tuğrul Bey (1040-1063), sonra Alp Arslan (1063-1072), sonra Melikşah (1072-1092), sonra Berkyaruk (1094-1104), sonra Muhammed Tapar (1104-1118) ve en son olarak Sencer (1119-1157) oturmuşlardı (Acar, 2007: 351).

Merkezi Abbasi halifeliğinin giderek dağılma durumuna gelmesi, İslam coğrafyasında yereldeki nüfus yoğunluğuna bağlı olarak Arap, Kürt, Fars ve Türk mirliklerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Abbâsî iktidarının,merkezi egemenliğini yitirdiği ilk topraklar İspanya'daki Endülüs bölgesi olacaktır. Müslümanlar, Mısır ve Kuzey Afrika'yı denetim altına aldıktan sonra, 711 yılında Cebelitarık'ı geçerek İspanya'daki Hristiyan krallığına saldırmış ve ele geçirmişlerdi. İspanya'daki bu krallık, Roma imparatorluğunu 378'de Andrianopol'de (Edirne) ağır bir yenilgiye uğratmış olan Vizgotların torunları tarafından kurulmuştu. İspanya'da Vizgot ordusunu yenen Müslümanlar, Kralları Roderik'i de öldürdüler. On yıldan daha az bir sürede İber Yarımadasının çoğunu ele geçiren İslam orduları, buraya Endülüs Krallığı adını verdiler. Sonraki birkaç yılda hızla ilerleyen İslam orduları, Roma İmparatorluğunun eski bir kolonisi olup, oldukça stratejik öneme sahip Narbonne'yi ele geçirdi. 730'ların sonuna gelindiğinde, Fransa'nın Akdeniz kıyısındaki başlıca şehirleri, Piren ve Rhone vadisi arasındaki yerlerin tamamı Müslümanların eline geçti. Ancak tam da bu esnada Endülüs'te Araplar ve Kuzey Afrikalı Berberiler arasında bir kırılma yaşandı. Kuzey Afrikalı Berberi kabileler, yakın dönemde İslam'a geçmiş ve 711 yılından itibaren, fethe çıkmış olan İslam orduları arasında hacimli bir yere sahip idiler. Berberiler, ele geçirilen yerlerde en iyi ganimet ve toprakları, Arapların kendileri için tahsis etmesinden şikâyet ediyorlardı. Bu durumu kabullenmek itemeyen Berberi lider Munuza, 732 yılında Doğu İspanya'da, Galya sınırlarında kendine ait bir krallık teşkil etti (Strauss, 1999: 82-86).

Önce Endülüs'te gevşemeye başlayan merkezi Abbâsî yönetimi, daha sonra diğer bölgeleri de kapsamaya başladı. Henüz Abbâsî halifesi Harun er-Reşid (786-809) döneminde, Fas'ta İdrisîler (172/788-789) ve Tunus'ta Ağlebîler, (184/800) kendi yerel iktidarlarını kurmuşlardı. Harun er-Reşid'in ölümünden (193/809) sonra el-Emin (193-198/808-813) ile el-Me'mûn (198-218/813-833) arasında baş gösteren taht kavgası, çözülme sürecini daha da hızlandırmış, Tahir b. Hüseyin'in Horasan'da (207/822), İbrahim ez-Ziyadî'nin de Yemen'de (203/818) bağımsız hareket etmeye başladığı görülmüştü. X. yüzyıl başlarında, Batı İran'ın tamamındaki aşiretler (Deylemliler, Kürtler) Halifeliğin kontrolünden çıkmıştı (Minorsky;1958: 19).

İbnu'l-Esîr, Halife er-Râdî (934-940) döneminde Abbâsî Devleti'nin içinde bulunduğu durumu anlatırken, Bağdat ve çevresi dışındaki bütün yerlerin elden çıktığına işaret ederek şöyle devam eder: "Basra İbn Raik'in; Huzistan el-Beridî'nin; Fars bölgesi İmâduddevle ibn Büveyh'in elinde bulunuyordu. Kirman Ebû Ali Muhammed b. İlyas'ın; Rey, İsfahan ve el-Cibal bölgesi ise buralar için sürekli mücadele eden Ruknuddevle b. Büveyh ve Merdâviç'in kardeşi Veşmgîr'in elinde idi. Bu adı geçen iki şahıs bölge için sürekli çatışıp durmuşlardı. Diğer taraftan Musul, Diyarbekir, Diyâr-Mudar ve Diyâr-Rabia Hamdanoğullarının elinde; Mısır ve Şam Muhammed b. Tuğc'un hâkimiyetinde bulunuyordu. Mağrib ve Tunus (İfrîkiyye) bölgesi de zaten Alevî Ebu'l-Kasım el-Kâim Biemrillâh b. el-Mehdî'nin hâkimiyetine geçmiş bulunuyordu. el-Kâim Biemrillâh bölgedeki Alevi yönetimin ikinci emiri idi. O, aynı zamanda "Emir'ül Mü'münin" lakabını da kullanıyordu. Endülüs "en-Nâsıru'l-Emevî" lakabını alan Abdurrahman b. Muhammed'in; Horasan ve Maveraünnnehir Nasr b. Ahmed es-Samânî'nin; Taberistan ve Cürcan Deylemliler'in; Bahreyn ve Yemâme de Tahir el-Karmatî'nin hâkimiyeti altında bulunuyordu" (İbnü'l-Esîr, 1991a: 270-71).

2. Kürt (E)Mirliklerinin Ortaya Çıkışı

Merkezî Abbasi otoritesinin zayıflaması, siyasî ve iktisadî buhranları derinleştirmiş ve böylece uzak bölgelerdeki pek çok vali ve emir, merkezi yönetimden bağımsız hareket etmeye başlamıştır. Abbâsî Halifeliği (750-1258), kuruluşunun birinci yüzyılından itibaren giderek güç kaybetmeye başlamış ve ilk yüz yıldan sonra iktidara gelen halifelerin iktidarları, güçsüz halifeler dönemi olarak adlandırılmıştır (Çetin, 2018:1). Abbasî Halifeliği idaresinde meydana gelen zayıflık, Arap olmayan Müslüman halklarda bir çözülme sürecini başlatacaktır. Yerelde kendi iktidarlarını oluşturanlar, Abbasî devletinin dinî otoritesine bağlı kalmak şartıyla, iç ve dış bağımsızlıklarını geliştirmeye çalışacaklardır.

Abbasi halifeliğinin siyasi bölünmüşlüğünden yararlanarak yerelde kendi egemenliğini tesis eden ilk Kürt mirliği[2] veya devleti Şeddadiler olacaktır. 844 yılında başlayarak Ermîniyye, Azerbaycân ve Arrân bölgesinde Şirvânşâhlar egemen olup Bağdat'tan bağımsız hareket etmektedirler. Şirvanşahlardan sonra Sacîler, Azerbaycân ile birlikte Arrân'da siyasî hâkimiyet kurarlar. Sacîlerin yıkılmasından sonra Şeddâdîler Arrân'da hâkimiyetlerini tesis etmeye başlar. Deysem b. İbrahim el-Kurdî 326/937-938'de. Arrân ve Azerbaycân'da kontrolü ele geçirir. Ordusunu ağırlıklı olarak Kürtlerden tesis etmiş olan Deysem (Keleş,

yapılanmalarıyla bir asırdan daha uzun bir zaman Ortadoğu'da hüküm sürmüşledir (Çetin, 2018: 1).

[2] Emirat; Arapça'da bir emir(bey, yönetici) egemenliğindeki bir hükümet biçimidir. Emirin yönettiği coğrafi bölgeye emirlik, diğer bir deyimle mirlik denir. Ancak Kürtçe "emirat" kelimesi "mîrekî" kelimesine denk gelirken, bey (beg) kelimesinin farklı anlamı var. "Beg" daha çok soylu bir tabakaya işaret ederken, "mirekî"(mirlik) yönetici hanedanlık anlamındadır. Bu makalede "mirlik" yerine "mirlik" kavramı tercih edildi.

2018:118-145), 936-937'de Berdea'da ve Erdebil'de; 327/938'de Merağa'da adına para bastırıp Arrân ve Azerbaycân bölgesinde hâkimiyeti ele geçirir. Kısa bir süre sonra Deysem nüfuz alanını Ermîniyye'ye kadar genişletip, 330/941-942 tarihinde Ermîniyye'de (Dvin'de) adına sikke kestirir.

Şeddadilerden sonra kurulan ikinci Kürt emirliği, Cîbal bölgesinde teşkilatlanmış olan Hasanveyhi Emirliğidir (961-1015). Bu emirlik Cîbal bölgesinde meskûn olan 'İşanî ve Berzikânî (Berzinî) aşiretlerinin yaklaşık yarım yüzyıllık mücadeleleri sonucunda, Dînever ve Şehrezor'da kurulmuştur. Hasanveyhîler hem Abbâsî halifeleri hem de Büveyhî hükümdarları tarafından kabul görüp tanınmışlardır. Zira kestirdikleri sikkeler üzerinde hem Sünni Abbâsî halifesinin hem de Şii Büveyhî melikinin isimleri yer almaktadır.

Kimi kaynaklarda Hasanveyhi Emirliğinin, henüz Hüseyin Berzikanî Kurdî döneminde (330/941) kurulduğu ileri sürülse de, genel kanaat, emirliğin Hüseyin'in oğlu Hasanveyh tarafından kurulduğu şeklindedir. Hüseyin Berzikanî Kurdî 348/959'da vefat edince, onun yerine geçen oğlu Hasanveyh döneminde komşu emirliklerle siyasi ilişkiler geliştirilmiş ve böylece Hasanveyhi Emirliği resmi bir hüviyet kazanmıştır. Emirliğin kurucusu Hasanveyh'in 369/979 yılında ölümünün ardından oğlu Bedir, Büveyhî hükümdarı Adudüddevle (978-983) tarafından emirliğin başına atanır. 979 yılından 1014'e kadar Hasanveyhi Emirliğini yürüten Bedir, Abbâsî halifesi Kādir-Billâh (991-1031) tarafından da tanınmış ve kendisine "Nâsirü'd-Din ve'd-Devle" unvanı verilmiştir. Abbasî Halifesinin hilat ve sancak gönderdiği Bedir, Hasanveyhîler'in en güçlü ve en muktedir hükümdarı olarak ün salmıştır. Yönetimde adalet ve hoşgörüyü esas alan Emir Bedir, Abbasiler ve Büveyhîler arasında dengeli bir politika izleyerek, yaklaşık 36 yıl Hasanveyhî emirliğini idare etmiştir (Çetin, 2018: 230).

Bedir ve oğlu Hilâl arasındaki iktidar mücadelesi Hasanveyhi Emirliğinin sonunu getirir. İbnü'l Esir, Bedir'in ülkesinin şu şehirleri içine aldığını yazar: Sabûr-hast, Dinever, Berûcird, Nîhavend, Esedabad ve Ahvaz'a bağlı bazı yerler ile birlikte diğer bazı vilayet ve kaleler (İbnü'l Esir, 1991b: 188)

Hasanveyhi Emirliği henüz tam anlamıyla dağılmamışken, aynı coğrafyada bu kez Annâzi Kürt Emirliği'nin yıldızı parlamaya başlar. Ebu Feth Muhammed b. Anâz tarafından 381/991 yılında kurulan Annâzi Emirliği'ne bağlı önemli şehirler şunlardır: Hulvân (başkent), Dinever, Karmisin (Kirmanşah), Esedabad, Şehrezor (Kerkük ve civarı), Sumayra, Samğan, Dakuka, Hanicar, Deskera, Berdan Kalesi, Kenkûr, Bendenîcîn (Mendelî). Annâzi Emirliği'nin sınırları dâhilinde yer alan önemli kaleler olarak; Maydeşt, Sîrvân, Hanekîn, Sende, Hûlencan, Huftizkân, Tîrânşah ve Revşenkubâz kalelerinin adı ön plana çıkmaktadır. Annâzi Emirliği, Batı Cibâl'e kadar uzanan geniş toprakları içine almaktadır.

Dandanakan Savaşı ile Gaznelileri ağır bir yenilgiye uğratan Selçuklular, ardından Nişabur'u ele geçirmiş ve bu şehirde Tuğrul Bey önderliğinde Selçuklu devletinin temelleri atılmıştı.[3] İslam coğrafyasında pek çok bölgeyi ele geçirerek konumlarını güçlendiren Selçuklular, Büveyhiler'i ortadan kaldırarak Irak'a doğru harekete geçmek isterler. Ancak Irak'a doğru genişlemeye çalışırken, Annâzi Kürt Emirliği'nin topraklarından geçmek ve bu emirliği de bir şekilde kendilerine bağlamları gerekecektir.[4]Kürtler Selçukluları tanımaya başlayınca, Büveyhoğulları yerine Selçuklulara daha dostane yaklaşmış olup ve onları tercih etmiştir (Biçer, 2013: 166)

Henüz Selçuklu devleti ortaya çıkmadan Oğuz boylarının 1030 yılında Annâzi Emirliği'ne yönelik bir saldırıları gerçekleşir, ancak mağlubiyetle sonuçlanır. Göktaş, Bûka[5] ve Kızıl[6] komutasındaki askeri birliklerle, Annâzi Emirliği'ne bağlı Esedabâd ve Dinever yöresindeki köylere karşı saldırıya geçen Oğuz boyları, Dinaver hâkimi Emir Ebu'l-Feth b. Ebu eş-Şevk'in sert bir direnişiyle karşılaşır ve çıkan savaşta Oğuzlar yenilirken, bir kısmı tutsak edilir. Oğuzlar; tutsaklarının serbest bırakılması amacıyla Emir Ebu'l-Feth ile bir yakınlaşma içine girince, Ebu'l-Feth kendileriyle bir barış anlaşması yaparak esirleri salıverir (Al- Birwari, 2016: 18).

Annâzi Emirliği henüz Selçukluların eline geçmeden kendi içindeki savaş ve iktidar mücadelesi nedeniyle oldukça yıpranmıştır. 1043 yılında Ebu eş-Şevk, kardeşi Mühelhil'in yönetiminde bulunan Şehrizor şehrine saldırarak kenti yağmalar ve ardından ateşe verir. Mühelhil, kardeşi Ebu eş-Şevk'in Şehrizor üzerine yürüdüğünü duyunca, o da, Ebu eş-Şevk'in hâkimiyeti altındaki Sinde ve diğer vilayetlere saldırarak yağmalar ve her iki taraf da ağır kayıplar verir. Çeşitli girişimler sonucu iki kardeşi barıştırılır, ama aralarındaki husumet son bulmaz (İbnu'l-Esîr, 1991b: 391).

Tuğrul Bey'in emriyle Selçuklular 437/1045 yılında tekrar Annâzi Emirliği beldelerine karşı saldırılar başlatır. Annâzilere karşı harekete geçen İbrahim Yınal, Emirliğe bağlı Dinaver ve Karmîsîn'e saldırır ve Emir Ebu'l- Feth b. Ebu eş-Şevk'in askerlerini buralardan atar. Ardından Emir Ebu'l- Feth'in kuvvetleri bulunduğu Hulvân'a karşı harekete geçen İbrahim Yınal, Annâzileri burdan da çıkararak şehri ateşe verir(Al- Birwari, 2016: 49). Selçuklu saldırıları birbirleriyle kavgalı Ebu eş-Şevk ve kardeşi Mühelhil'in barışarak birlikte hareket etmesine yol açar. İki kardeş barıştıktan kısa bir süre sonra Emir Ebu eş-Şevk ölür, ancak bu kez de yerine geçen oğlu Sa'dî, amcası Mühelhil ile ihtilafa düşer. 438/1046 yılında Sa'dî, amcası Mühelhil ile savaşmak için İbrahim Yınal'dan yardım talebinde

[3]İbnu'l-Esîr, Tuğrul Bey'in Nisabur'a girdiği sırada şehirde Ayyârların bulunduğu ve halka çok büyük zararlar verdiğini yazar. Ayyârlar halkın malını yağmalayarak insanları öldürüyor, ırz ve namusa tecavüz edip istediklerini yapıyormuş. Tuğrul Bey şehre girince, Ayyârlar ondan korkup bu çirkin işlerden vaz geçer ve halk da huzur bulur (İbnu'l-Esîr, 1991b: 369).

[4]Kuruluşu 381/991 yılı olarak kabul edilen Annâzi Emirliği, Ebu Feth Muhammed b. Anâz tarafından kurulmuştur. Kendisi Kürt Şâzencân aşiretine mensup bir Kürt'tür. Şâzencân aşireti Hulvân (Bugünkü Serbîl Zehâb) ile Karmîsîn (Bugünkü Kirmanşah) yöresinde yaşamaktadır. Annâzi Emirliği, farklı kaynaklarda "Benû 'Anâz," " Benû 'Ayâr," "Benû 'Anân," "Benû Henâz," "Anâd" ve "Benû 'Abâz" şeklinde yer almaktadır (Abdulelah M. Abdullah Al- Birwari, 2016: 18).

[5]Sultan Tuğrul'un 1043 yılında 10 000 süvari ile Dıyarbekir üzerine gönderdiği emir veya komutanı. Kimi kaynaklarda "Bûka" şeklinde geçer (İbn'ül Erzak, 1975: 152).

[6]İbnu'l-Esîr, Kızıl'ın Oğuzların Irak kolu emiri olduğunu ve 434 (1042-43)'te Rey'de öldükten sonra buraya bağlı bir nahiyede defnedildiğini yazar (İbnü'l-Esîr,1991b: 377).

bulununca, İbrahim Yınal Oğuzlardan müteşekkil bir orduyu Sa'dî'nin emrine verir. Oğuzlardan aldığı destek ile Annâzi Emirliği'nin başkenti Hulvan'ı ele geçiren Sa'dî, İbrahim Yınal adına hutbe okutur (Al- Birwari, 2016: 49).

Annâzi Emirliği, Selçukluların egemenliğini kabul ederek Tuğrul Bey'in kardeşi İbrahim Yınal adına hutbe okutan ilk Kürt emirliği olacaktır. Annâzi Emirliği'nden sonra Selçukluları tanıyıp Tuğrul Bey adına hutbe okumayı kabul eden ikinci Kürt emirliği Mervaniler olacaktır. Mervani emiri Nasrüddevle (hükümdarlığı 1011-1061), 1049-50 yılında Selçukluların hükümdarlığını tanıyarak Tuğrul Bey adına hutbe okutmayı kabul eder.

İbn'ül Erzak, Türklerin Mervani ülkesine ilk geliş tarihleri olarak 1043 yılını işaret eder. Sultan Tuğrul, 434 (1043) yılında, Buğa ve Nasığlı adlı iki komutanının emrine 10 000 süvari vererek Diyarbekir üzerine gönderir. Türklerin büyüklerinden sayılan bu iki emir, buraya saldırıp yağma eder ve Meyyafarikin önlerine gelerek, başkenti kuşatırlar. Saldırı üzerine şehrin kapıları kapatılır ve iki taraf arasında bir haberleşme trafiği başlar. Mervaniler, 50000 altın teklif ederek geri dönmelerini ister. Ancak bu teklifleri kabul görmez. Bir gece içki içerek, sarhoş olup kavga eden iki komutan birbirlerini bıçaklar ve ikisi de aldıkları darbelerden dolayı can verir. İki komutanın öldüğü haberini alan Emir Nasrüddevle, askerlerini gelen ordunun üzerine saldırtarak bir kısmını öldürür, bir kısmını esir alır ve ellerindeki her bir şeye ganimet olarak el koyar. Nasrüddevle, uzun yıllar devam etmiş hükümdarlığı süresinde (53 yıl), bundan başka bir saldırı ile karşılaşmamıştır. İbn'ül Erzak, bu saldırıdan Türklerin bölgeye ilk gelişleri şeklinde söz ederek, "bu memlekete ilk gelişleriydi. Ondan önce buralarda yüzleri bile görülmemişti" (İbn'ül Erzak, 1975: 153).

Mervaniler, 1049-50 yılında Selçukluların hükümdarlığını kabul ettikten sonra, "sade aracılar olarak," Roma imparatoru ve Selçuklu Sultanı arasındaki diplomatik ilişkilerin başlamasında belirleyici bir rol üstlenirler (Ripper, 2012:232). İbnü'l Esir, daha önce Tuğrul Bey'in kardeşi İbrahim Yınal tarafından esir alınan Ahbaz Kralı'nın, fidye karşılığında serbest bırakılması için bizzat Roma İmparatorunun İbn Mervan Nasrüddevle'ye haber göndererek gayret göstermesi talebinde bulunduğunu yazar. Bunun üzerine Nasruddevle, Şeyhülislâm Mervan oğlu Ebu Abdullah'ı Tuğrul Bey'in yanına göndererek Tuğrul Bey'den Ahbaz Kralı Karbıt'ı serbest bırakması talebinde bulununca, Tuğrul Bey hiçbir fidye almaksızın, Nasruddevle'nin hatırı için Karbıt'ı bedelsiz bırakır. Tuğrul Bey, bu davranışıyla Roma İmparatorunun da takdirini kazanır. Tuğrul Bey'in iyiliğinin altında kalmak istemeyen Roma İmparatoru, İstanbul'daki mescidi tamir ettirip, burada namaz kılınmasına müsaade ederek, hutbenin Tuğrul Bey adına okunmasını sağlar ve kendisine pek çok hediyeler gönderir (İbn'ül Esir, 1991b: 423).

Mervanilerden sonra Revvadiler, ardından da Şeddadiler Selçuklu egemenliğini tanıdılar. 1054-55 yılında Azerbaycan'a doğru harekete geçen Tuğrul Bey, ilk olarak Tebriz şehrine gelir. O dönemde şehir Revvâdî Kürtlerinin başkentidir. Şehrin hâkimi, Revvâdî Emiri Ebu Mansur Vehsûdan b. Memlan, bu sefer sırasında Tuğrul Bey'e itaat ederek, adına hutbe okutmayı kabul eder. Revvâdî Emiri, Tuğrul Bey ve emirlerini memnun etmek amacıyla kendilerine çok değerli hediyeler takdim eder. Oğlunu Sultana rehin vererek, sahip olduğu topraklar üzerinde egemenliğini devam ettirir. 11. Yüzyıl başlarında Şeddadilerin egemenliğinde olan Batı Azerbaycan, daha Med İmparatorluğu döneminden beri bir Kürt yerleşim alanı olup Küçük Medya olarak bilinmektedir (M. Emin Zekî Beg; 2002: 298).

Revvâdî Emiri Ebu Mansur Vehsûdan b. Memlan'ı Selçuklu iktidarına tabi kılan Tuğrul Bey, bu kez Gence'ye doğru hareket ederek, Gence'nin Şeddadi hâkimi Ebü'l Esvar Şavur'un üzerine yürür. Şeddâdi emiri Ebü'l Esvar da Sultan Tuğrul'a boyun eğerek, hutbede Abbasi halifesinin yanı sıra, Selçuklu sultanının adını da zikreder. Bununla birlikte Şeddadi emiri Ebü'l Esvar, iktidarı boyunca darp ettiği sikkelerde, sadece mevcut halifenin adını hak ettirir. Bu da Ebü'l Esvar'ın bağımsızlığına halen önem verdiği ve Selçuklulara gönüllü itaat etmek istemediğini göstermektedir.[7]

990-1096 yılları arsasında yüz yıldan fazla devam eden Mervani Kürt Mirliği, en parlak ve en müreffeh dönemi Nasrüddevle (1011-1061) hükümdarlığı sırasında yaşar. Muş ili ve civarı, Mervani toprakları arasında kalır. Roma İmparatorluğu, 382 (Miladi 993) yılında Ahlat, Malazgirt, Erciş ve Bergeri (Muradiye) bölgelerine doğru bir saldırı başlatınca, Emir Ebu Ali bin Mervan, onlara saldırarak kendilerini yenilgiye uğratır. Emir Ebu Ali, bütün İslam ordularını Romalılara karşı seferber edeceğini söyleyince, Romalılar barış ister ve böylece Mervani Emirliği ve Roma İmparatorluğu arasında on yıllık bir barış antlaşması imzalanır (İbn'ül Erzak, 1975: 77).

Mervaniler döneminde Muş bağlamında vuku bulan en önemli olay, hiç kuşkusuz Malazgirt Savaşıdır. İbn'ül Ezrak'a göre Roma ordusunun Malazgirt'e geldiği haberini Sultan Alparslan'a bildiren bizzat Ahlat ve Malazgirt halkıydı. Ancak bazı kaynaklara göre, Sultan Alparslan'ı bizzat Suriye'deki Roma elçisi haberdar etmişti (İbn Al-Adîm, 2011: 67). Gene İbn'ül Ezrak'a göre Ahlat ve Malazgirt halkı, Sultan Alparslan'ın Roma imparatoruna karşı savaşmasını teşvik etmiş, kendisine destek sağlayarak ordu ile beraber muharebeye katılmış ve savaş sonrasında ganimetten büyük bir pay almıştır.

Başkentleri Meyyâfarıkin (Silvan, D. Bakır) olan Mervaniler 1050 yılında, başkentleri bugünkü Gence (Azerbeycan) şehri olan Şeddadiler 1055'te, gene başkentleri Tebriz (İran) olan Revadiler de 1055 yılında Tuğrul Bey'e itaat ederek adına hutbe okutmaya başlamışlardı. Tuğrul Bey, Bağdat'taki Abbasi Halifeliği adına seferler düzenlemekteydi. Bağdat'taki Abbasi Halifeliğine biat etmiş olan Kürt mirliklerinin sefer sırasında Selçuklu Sultanını destekleme zorunluluğu vardı. Zaten Selçuklu Sultanı da sefere çıkmadan önce civardaki tüm müttefiklerini harekete geçirme ve onların desteğini sağlamak durumundaydı. Kürt mirlikleri Malazgirt Savaşına bigâne kalmadılar.

Sıbt İbn'ül Cezvi, Alparslan'ın dört bin kişilik ordusuna, "az önce 10 bin Kürt de sultana katılmıştı," derken (Sümer&Sevim, 1988: 34), İbn'ül Devadari"Sultan Alparslan'a Kürtlerden ve sair kavimlerden olmak üzere 10

[7]Şeddâdî hükümdarı Tuğrul Bey'e tabiiyeti kabul etmesine karşılık, iktidarda kaldığı sürece kendi adına darp ettiği sikkelerde yalnızca Abbasi halifesinin adını yazdırır. Bu durum hala bağımsızlığına önem vermesinin bir işareti olarak kabul edilir (Keleş, 2016: 165).

bin kadar insan da katılmıştı" diye belirtir (Sümer&Sevim, 1988: 57). Ahmed bin Mahmûd, Selçukname adlı eserinde, " Sultan'ın yanında Kürd'lerden on bin seçkin asker ve reisler de toplandı" şeklinde bir ifade kullanır (Ahmed bin Mahmûd, 1977: 94). Kısacası Malazgirt Savaşı'nda, Sultan Alparslan'ın ordusunun en az üçte ikisi; yani her üç askerinden ikisi Kürt idi.

Kürt mirliklerinin Selçuklulara itaat edip egemenliklerini tanımasında, Selçukluların Bağdat'taki halifelik adına hareket etmeleri belirleyici bir rol oyar. Aksi takdirde, Roma'ya boyun eğmeyen Kürt mirlikleri, Selçuklulara karşı da sonuna kadar direnir ve birlikte hareket edebilirdi. Ancak Tuğrul Bey, Dandanakan Savaşı'ndan sonra Halife Kaîm bi-Emrillah'a (Halifeliği: 1031-1075) elçi yollayarak saltanatının tasdik edilmesini istemiş ve 1043-44 yılında Rey kentine hâkim olduktan sonra, fethettiği yerlerde Abbasi halifeliği adına hutbe okutmağa başlamıştı. Aynı dönemde Halife Kaîm bi-Emrillah da, Tuğrul Bey'e elçi göndererek halka adil davranmasını isteyince, Tuğrul Bey, halifeye itaatkâr ve emirlerine hürmetkâr olduğunu dile getirerek, emirlerine saygılı olup, emrinin dışına çıkmayacağını bildir (İbnü'l Esir, Cilt:9: 398).

3. Bedlis Emirliği'nin Bir Nahiyesi Olarak Muş

Şeref Han, Muş'un Bedlis'in eski nahiyelerinden biri olduğunu yazarak, "Muş"un Ermenice 'de sis anlamına geldiği[8], kentteki yoğun sis etkisiyle, meyve veren ağaçların çoğunun burada yetişmediğini belirtir. Buna rağmen şehrin çevresinde, az sayılmayacak kadar bağlar olduğunu ve bu bağların yüksek bir dağda, tepeler üzerine dikilerek güzel tuttuklarını söyler. Bununla birlikte Muş'un verimli ovaları ve zengin otlaklarına değinir. Halkın buralarda pek çok sığır ve manda sürüleri yetiştirdiği, binlerce koyun ve öteki hayvanları beslediklerini yazar. Şeref Han, Türklerin "Muş Ovası" olarak adlandırdıkları Muş düzlüğünün yüzölçümünü, "dört ya da beş kere 12 fersahtır" şeklinde verir. Muş Ovasının otlar, yeşil ormanlar ve zengin bahçelerle kaplandığını; etrafının tepeler ve dağlarla çevrelendiğini belirtir. Bu dağların tepelerinden soğuk sular fışkırıp dereler oluşturur (Şeref Han, 1998: 286).

Şeref Han, Fırat Nehrinin, Muş Ovasının üçte biri kadar olan kesimini yararak, daha sonra güneye yöneldiğini söyler. Muş'a hayat veren bir başka nehir de Nemrut Dağı'ndan çıkıp Doğu yönünden Batı'ya doğru akan "Karasu "dur. Karasu düzlüğün orta yerinde Fırat (Fırat'ın kolu Murat olsa gerek) ile birleşir. Şeref Han ayrıca Muş kalesinden de söz ederek, kalenin şehrin bir fersah güneyinde bulunan bir tepenin üzerinde kurulu olduğunu, Sultan Süleyman devrine kadar ayakta durduğu, daha sonra Sultan Süleyman'ın bu kaleyi yıktırarak, şehrin batısındaki tepede bulunan yarım kaleyi yenileyip 50 kadar muhafız yerleştirdiğini yazar. Kaleye muhafız olarak bırakılan birliğe gerekli mühimmat ve toplar verilir (Şeref Han, 1998: 286).

Şeref Han, Muş'ta yaklaşık 100 Ermeni ailenin oturduğu köylerin ovada yan yana bulundukları, Müslüman köylerin de bu geniş ovayı çevreleyen dağların eteklerinde yer alıp, Ermeni köylerinin çevresinde olduğunu yazar. Evliya Çelebi, Bedlis Eyaletinde kırk üç bin Ermeni'nin yaşadığı ve bunlarının yarısının Muş'ta ikamet ettiğini söyler (Evliya Çelebi, 2000: 63). Şeref Han, Cengizli sultanlar (Cengizhan'ın soyundan gelen sultanlar) zamanında Muş'tan devlete ödenen vergilerin 99 bin 500 altın olduğunu belirtir (Şeref Han, 1998: 287).

Yakût el Hamevî (1179-1229), Mû'cemü'l- Büldan adlı eserinde, Muş'u Kürtlerin yaşadığı şehirler arasında sıralayıp, Muş'tan, "Ermeniye bölgesinde, Ahlat tarafından bir şehir" şeklinde söz eder (Çetin, 2014: 114).

4. Muş'a Yüzyıllarca Hükmeden Bedlis Mirliği

Şeref Han, Bedlis hükümdarlarının soyunu Kisra krallarına (Sasani devleti kralları) bağlar. Sasani Kralı Kubad döneminde Şirvan ve Ermenistan'da valilik yapan Camasb bin Firuz'u Bedlis hükümdarlarının atası olarak kabul eder. Camasb bin Firuz öldüğünde geride Nersi, Surxab (Surhab) ve Behvat adında üç çocuk bırakır. Şeref Han'a göre Bedlis hükümdarlarının soyu, daha sonra Şirvan vilayetinde yönetimi eline alan Surxab'a çıkmakta olup, onlar Rüstemdar ve Şirvan krallarıyla amca oğludur diye ekler. Ayrıca Şeref Han, Bedlis hükümdarlarının bölgeyi yönetme tarihinin, eseri Şerefnameyi kaleme aldığı 1597 yılından, 760 yıl geriye gittiğini söyler. Ona göre bu zaman zarfında, Bedlis hükümdarlarının bağımsızlığının kesintiye uğradığı zaman süresi 110 yıl kadardır. 1597 yılına kadarki Bedlis hükümdarlarının sayısı 18 dir ve bunların ülkeyi yönetme süresi 450 yıldan fazladır (Şeref Han, 1998: 295-96).

Selçuklulardan sonra bölgede egemenliklerini tesis eden Harzemliler döneminde, Sultan Celâleddin bin Sultan Mahmud Harzemşah Bedlis'e geldiğinde, Melik Eşref hükümdarlık yapmaktadır. Kendisinden sonra Melik Mecdeddin, sonra İzzeddin, ondan sonra Mir Ebu Bekir, sonra Emir Şeyh Eşref, Bedlis tahtına oturmuşlardır. Emir Timur Gurgan döneminde Bedlis'te Diyaeddin hükümdar olup, Timur ile görüşmüştür. Şeref Han, Bedlis'i yönetmiş olan "bu hükümdarlardan ve beylerden bir kısmı, ulu sultanlar ve yüce hakanlar nezdinde büyük bir itibar görmüşler ve irsi görevlerini tam bağımsız ve özgür olarak yerine getirmişlerdir" diye yazar. Gene Şeref Han, "geçmiş zamanda, Kürdistan'ın yurtsever hükümdarlarına saldıran ilk sultanlar, Azerbaycan Selçukluları olmuştur" şeklinde belirtir (Şeref Han, 1998: 297).

Selçuklu Sultanı Melikşah zamanında Arap Irak'ı bölgesinde bulunan bazı vilayetlerin idaresi Atabey İmmadeddin bin Aksungur'un yönetimine verilir. 1118 yılında Musul yöneticisi ölünce, burası da İmmadeddin Zengi'nin yönetimine bırakılır. Şanı günden güne artan İmmadeddin, Halep ve Şam üzerine ordular göndererek bu iki şehri de ele geçirir. 1140 yılında İmmadeddin'in orduları Kürdistan ve Diyarbekir taraflarına doğru harekete geçerek, bölgenin ünlü kale ve şehirlerinden Bedlis, Cezire, Aşut, Akra ve pek çok yeri istila eder. Eski ve sağlam bir kale olan Aşut kalesini tahrip ederek yerine bir kale kurar ve adını "İmadiye" olarak değiştirir. Selçuklu Atabeylerin Bedlis Kalesi ve şehir üzerindeki egemenlikleri 40 yıldan fazla devam eder. Atabegler, Mısırlı Kürd Eyyubilerle yaptıkları savaşta yenilgiye uğrarlar ve giderek etkinlikleri kırılır (Şeref Han, 1998: 297).

[8] Evliya Çelebi, Seyahatnamede, Muş adının, bir zamanlar ortaya çıkmış büyük bir farenin, Nemrûdîleri yiyip Muş ahalisini helâk etmesi üzerine, şehre verildiğini yazar (Çelebi, III. Kitap:138). Şeref Han "muş"un Ermenice "sis" olduğunu belirtir, ancak Kürtçede de "mij" olduğundan söz etmez.

1229 yılında Cengizhan komutasındaki Tatar orduları İran'da Celâleddin bin Sultan Muhammed Harzemşah'a saldırınca, Celâleddin Hindistan'a kaçar. Cengizhan'ın ölüm haberi duyulunca, Celâleddin Kic ve Mükran yoluyla İsfahan'a döner. Sultan Celâleddin ülkesini iki yıl içinde tekrar imar eder, ancak Moğollar, Oktay Kaan, Sutay Bahadır ve Cermagun Noyan komutasındaki 30 bin kişilik bir ordu ile tekrar Celâleddin'in üzerine yürürler. Sultan Celâleddin bu büyük ordu karşısında direnme gücünü bulamayınca önce Arran[9] ve Ermenistan bölgesine geçer ve ardından Tiflis'i alır. Daha sonra Celâleddin Ahlat'a geçer. Bedlis Mirliğine bağlı Ahlat'ı, Melik Eşref'in kardeşi Melik Mecdüddin idare etmektedir. Ahlat'taki muhafız birliği ve Celâleddin'in kuvvetleri arasında çatışma çıkar ve Ahlat Celâleddin'nin güçleri tarafından ele geçirilir. Bunun üzerine Melik Eşref, Mısır ve Şam hükümdarlarına elçiler göndererek yardım talebinde bulunur. Melik Eşref komutasındaki Kürdistan orduları, Muş Ovasında Mısır ve Şam'dan gelmiş orduları karşılar. İki ordu Muş ovasında çarpışmaya başlar, ve üç günlük çarpışmadan sonra Celâleddin'nin orduları yenilgiye uğrayarak Ahlat'a doğru çekilirler. Celâleddin Ahlat'a varınca, Moğol ordusunun Arran'a vardığı ve Tebriz yönüne doğru harekete geçtiği haberini alır. Bunun üzerine planlarını değiştirerek Melik Eşref ile görüşmeye başlar. Melik Eşref'in kızını isteyip nikâhlayan Sultan Celâleddin[10], askerlerini dağıtarak ülkelerine gönderir ve kendisi de Bedlis'te saklanır (Şeref Han, 1998: 297).

Abdullah Varlı, Bedlis Mirliğinin iki kez Cengizlilerin saldırısına uğradığını; birinci saldırıda Bedlis Beylerinin Cengizliler ile bir barış antlaşması yaparak ülkelerini yıkımdan kurtardıklarını belirtir. Ancak 1229 yılında gerçekleşen ikinci saldırıda Cengizlilerin Bedlis'i ele geçirdiği ve Bedlis Beyi Melik Eşref'in kenti terk ederek Humus'a sığındığını yazar. Humus'a giden Melik Eşref oradaki Eyyubilerden bir ordu toplamak ister, ancak başarılı olamaz. Melik Eşref Bedlis'e dönerken yolda hayatını kaybeder (Varlî, 1977: 267).

Bedlis Mirliği, Eyyubiler döneminde de Şeref Han'lar ailesi tarafından yönetilmiştir. Eyyubi Melik Eşref'in 1212'de Ahlat'ı yönettiği sırada ve Bedlis Mirliği'nin Urfa Eyyubilerine bağlandığı dönemde de, Bedlis'in yöneticileri değişmemiştir. Şeref Han ailesinin Bedlis Mirliğini en sorunsuz olarak yönettikleri dönem, kendilerine her türlü desteği sağlayan Kürt Eyyubiler dönemidir (Varlî, 1977: 267).

5. Bedlis Beyi Hacı Şeref'in Muş'ta Timurleng İle Buluşması

1394 yılında bu kez Timur Gurgan Bağdat, Musul, Tikrit, Cezerit-i Ömer, Mardin ve Amed'i fethettikten sonra Sivas'a, oradan da Malatya dolayındaki Aladağ tepelerine yönelir. Aynı yılın Recep ayının 15'inde, Pazara denk gelen bir günde Muş Ovası'nda karargâhını kurar. Muş ve Ahlat, Bedlis Mirliği sınırları içinde kaldığından, mirliğin hükümdarı Hacı Şeref, Muş'a geçerek, kendisine bağlı kale ve şehirlerin anahtarlarını, Timur'un otağında, pek çok değerli hediye eşliğinde sunar. Bunun üzerine Timur Hacı Şeref'e son derece iltifat eder, kendisine altın kılıçlar, altın ve incilerle süslemeli elbiseler hediye eder. Bedlis vilayetindeki irsi hükümetini kendisine bıraktığı gibi, Pasin, Evink ve Malaz-ı Kürd gibi yerleri de vilayetinin sınırlarına dâhil eder. Hacı Şeref'e son derece güvenen Timur, kendisine ihanet etmiş olan Özbekistan krallarının oğullarından Ayık Sofi'yi de, hakkında karar verinceye kadar, Bedlis kalesine hapsetmesi için teslim eder. Timur'un Hacı Şeref'e vermiş olduğu beratlar, 1534 yılına kadar ailede kalır. Şeref Han'ın oğlu Şemseddin ve Rojki (Rozkan) aşiretinin ileri gelenleri Acem ülkesine iltica edince, daha önceki sultanlık hükümleri, belgeler ve beratlar kaybolur (Şeref Han, 1998: 303).

Hem Nizamüddin Şâmî'nin Zafernâme adlı eserinde (Nizamüddin Şâmî,1987: 184) hem de Şerefüddin Ali Yezdî'nin aynı adı taşıyan Zafernâme'sinde (Şerefüddin Ali Yezdî, 2013: 240) Timur'un, 1394'teki seferi sırasında kendine itaat eden Bedlis Emiri Hacı Şeref'e Bedlis vilayetinin idaresini verdiği yazılır.

Hacı Şeref'in Timur'u Muş Ovası'nda karşılayarak ülkesini yıkımdan kurtarması siyasi ferasetin zirvesine tekabül eder. Muhtemelen Bedlis Emiri Hacı Şeref, Timur'un girdiği yerleri ne şekilde tarumar ettiğinden haberdar olduğu için Bedlis'in de benzer bir akıbeti yaşamasını istememektedir. Zira Timur, aman dilemelerine rağmen Sivas, Amed, Halep ve pek çok yerde dehşet uyandıran katliamlar yapmıştır. Amed'de elini Kur'an'a basarak, ilahi kitap ve ayetler üzerine yemin eden Timur, "benim emrim altına girip şehri teslim ettikten sonra, eğer benim tebaamdan size bir kötülük gelirse, Allah'a ortak koşmuş ve Peygamberi inkar etmiş olayım" demesine rağmen, isyankar ve itaatkar demeden herkesi kılıçtan geçirir (Ibni Arabşah, 2012: 116-122). Şeref Han, Timur'un Muş'a zarar vermiş olmasından söz etmez, ancak Evliya Çelebi, Adilcevaz ve Bedlis'e zarar vermeyen Timur'un, kendi deyimi ile "Timur-ı bînûr'un" "şehr-i Muş'u harâb u yebâb edüp ahâlîsin kebâb eder" diye yazar (Evliya Çelebi, 2000: 95)

Türkmen Kara Mehmet oğlu Kara Yusuf, zalim Timur'un pençesine düşmemek için, Osmanlı Padişahı Yıldırım Bayezid Han'a sığınır. Muş civarına geldikten sonra kumandanlarına Kara Yûsuf'u yakalama emri verenTimur, Rum Kayseri Bayezid Han'a elçi göndererek, Kara Yusuf'un kendisine teslim edilmesini ister. Bunun üzerine Bayezid Han, Kara Yusuf'u, Mısır Sultanı Feran'ın (Ferec) sarayına sığınmasının daha iyi olacağını söyler.[11] Ancak Mısır Sultanı Feran, Timur ile dost olduğu için Kara Yusuf, yanında mülteci olanlar ve beraberindeki sabık Bağdat Valisi Sultan Ahmed El- Celayer'i, Kahire kalesinin burçlarının birinde, hapsedilmeleri emrini verir. Timur'un ölüm haberi alındıktan sonra bile, Mısırlılar Kara Yusuf ve beraberindekilerin başına bir bela getirmeye yeltenince, Kara Yusuf ve adamları Mısır'dan kaçarlar. Önce Dıyarbekir'e gelen Kara Yusuf ve adamları, daha sonra Bedlis'e gelerek, Bedlis Bey'i Şemseddin'e sığınırlar.

[9]Arran; batıda Ermenistan, doğu ve güneyde Azerbaycan, kuzeyde Kebk dağları ile sınırdaş bir bölgedir. Romalılar bu bölgeye Albania, Ermeniler Ağuank, Gürcüler Ranl adını verirken, Müslümanlar er-Ran veya Arran diye adlandırmışlardır. VI. Yüzyılda Arran'ın merkezi Kur Nehri'nin kuzeyinde yer alan Kabele şehridir. Arran Tiflis ve Aras Nehri arasındaki bölgede yer almaktadır (Keleş, 2016: 44).

[10]Moğollardan kaçan Celâleddin, Silvan'ın kuzeyindeki dağlarda Kürtler tarafından öldürülür (Sevgen, 1982: 198).

[11]Bazı kaynaklara göre Kara Yusuf önce Mısır'a sığınır, ancak Timur'dan çekinen Memlük Sultanı sığınma talebini kabul etmeyince, Kara Yusuf dönüp Osmanlı Padişahı Yıldırım Bayezid'e sığınır (Sümer, 2001: 434-438).

Şemseddin kendilerini çok iyi karşılar ve Kara Yusuf'a çok güvenir. Kara Yusuf'un kızıyla evelenen Şemseddin, kendisine Pasin bölgesi ve Evnik kalesini verir (Şeref Han, 1998:304-5). Kara Yusuf hadisesi, Yıldırım Bayezid ve Timur'un arasını bozan olaylardan biri olarak kabul edilmektedir (Sevgen, 1982: 199).

Kara Yusuf (1389-1420), 1407 yılının yazında, Melik Şemseddin'in desteği ve yardımıyla, Mirza Ebu Bekir bin Mirza Miranşah bin Emir, Timur ile savaşır. Çukursa'd denilen yerde meydana gelen savaşta, Kara Yusuf Timurları yenerek, Çukursa'd, Merend, Nahçıvan, Şurur ve Maku'yu ele geçirir. Kara Yusuf o kışı Merend'de geçirir. Bir yıl sonra, Mirza Ebu Bekir, babası Mirza Miranşah ile Irak ve Horasan'da büyük bir ordu toplayarak, Kara Yusuf ile çarpışmak üzere Azerbaycan'a hareket eder. İki ordu bu kez Tebriz Neşibgazanı'nda karşı karşıya gelir. Ancak çıkan savaşta Timurlar yenilir, Mirza Miranşah çarpışmada öldürülür ve Azerbaycan ülkesinin tamamı Türkmen Kara Yusuf'un eline geçer. Bu savaştan sonra Melik Şemseddin ve Kara Yusuf arasındaki ilişkiler daha da kökleşir. Kara Yusuf, damadı Melik Şemseddin'e "oğlum" diye hitap etmektedir. Kara Yusuf büyük saltanatını ilan ettiğinde, yüce bir emirname çıkartarak, Bedlis vilayeti ve ona bağlı yerlerin Melik Şemseddin'in mülkiyetinde olduğunu ilan eder. Kara Yusuf'un Emirnamesinde şöyle yazar: "Aziz çocuklarım- yüce Allah onları bağışlasın- aşiret, fırka, binler ve yüzler beyleri, komutanlar, hükümdarlar, görevliler, meslek ve zanaat adamları, diğer halk, ileri gelen ve liderler ve Kürdistan'ın bütün kralları; ve Bedlis, Ahlat, Muş, Xınûs (Hınıs) ve bunlara katılan ve bağlı olan yerlerin soyluları, tanınmışları, ünlüleri ve sakinleri! Hepiniz bilin ki en aziz, en akıllı, en saygıdeğer evladım, mirlik ve adalet sahibi hazretleri, en büyük Emir, Acem Emirlerinin Emiri, Eb'ül- Meali Mir Şemsedddin'in- yüce Allah onun devletinin, zaferinin, izzet ve ikbalinin günlerini kıyamet gününe kadar korusun… Bedlis, Ahlat, Xınûs, Muş ve diğer kalelerin, onlara bağlı yerlerin, onlara katılan, eklenen ve bağlanan yerlerin hükümetinin, adı geçen Emir'e yeniden verildiği…"(Şeref Han, 1998: 306).

Kara Yusuf'un Bedlis Emiri Şemseddin'i "Acem Emirlerinin Emiri," şeklinde tanıtması, onu İran emirlerinden daha üstün gördüğünü ortaya koymaktadır. Bu dönemde İran'da tüm ülkeyi egemenlik altında tutan merkezi bir otorite bulunmamaktadır.

Şeref Han, kendi adına sikke kestiren ve hutbe okutan Emir Şemseddin için, "dindar, bilgili, idareci, ciddi, meseleleri akıl, siyaset ve isabetle ele alıp çözümleyen bir adamdı" diye yazar. Emir Şemseddi'in kestirdiği, bir miskal ağırlığındaki, altın- gümüş karşımı paranın üzerinde "Şemseddin" yazılı imiş. Şeref Han, " Kürdistan halkı bu paranın bereketli olduğuna inanır ve onun uyumluluğundan yararlanmak için halen ellerinde bulundurmaktadır" diye belirtir (Şeref Han, 1998: 307).

Akkoyunlu Uzun Hasan, Karakoyunlu Kara Yusuf'un oğlu Cihanşah'ı öldürünce bütün Dıyarbekir, Ermenistan ve Azarbeycan vilayetlerini istila eder. Akkoyunlular (1467-1502), Karakoyunluların aksine, Kürtlere düşmanlık edip, büyük Kürt ailelerini ortadan kaldırmaya çalışırdı (Sevgen, 1982: 24). Uzun Hasan (1453-1478), Bedlis Emirliği ve Karakoyunlular arasındaki "baba-evlat" ilişkisinden başından beri rahatsızdır. Uzun Hasan, Karakoyunlular ile birlikte Bedlis Emirliği'ne de son vermek istemektedir. Bedlis vilayetini istila etmek için Süleyman Bey Bijenoğlu komutasındaki bir orduyu Bedlis üzerine gönderir. Dönemin Bedlis Hükümdarı Emir İbrahim bin Emir Hacı Muhammed kaleleri güçlendirerek, yollar ve caddeleri kapatır. Üç yıl devam eden kuşatmada, Süleyman Bey kaleyi ele geçiremez. Kalede açlık ve hastalıklardan halk kırılma noktasına gelince, taraflar bir barış antlaşması yapar. Anlaşma gereği Süleyman Bey, Emir İbrahim ve ailesinin hayatına dokunmayacak, İbrahim de kaleyi teslim edip mirlik görevini bırakacaktır. Kaleyi boşaltan Emir İbrahim, Tebriz'e Uzun Hasan'ın sarayına gider. Uzun Hasan kendisini Tebriz'den Irak'ın Kum kentine göndererek, bu şehrin gelirlerini ona tahsis eder. Bu ilgi ve ağırlama Uzun Hasan yaşadığı sürece devam eder, ancak onun ölümünden sonra yerine geçen oğlu Yakup Bey, Bedlis emirinin kendilerine karşı başkaldırmasını affetmez, Emir İbrahim'in öldürülmesi emrini verir ve böylece Emir İbrahim öldürülür (Şeref Han, 1998: 314).

Akkoyunluların Bedlis üzerindeki egemenliği 29 yıl sürer. Ancak bu zaman zarfında Kürtler pek çok kez Akkoyunlulara karşı ayaklanır ve pek çok kez kargaşalık çıkar. Sonunda Bedlis Emirliği tekrar eski irsi sahiplerinin eline düşer.

6. Osmanlı İran Kıskacında Bedlis Mirliği

Bir müddet sonra Şah İsmail, Maraş üzerine yürüyerek, kendisine karşı direnen Maraş hükümdarı Alaüddevle Zulkadır'ı yenilgiye uğratır. Daha sonra Diyarbekir üzerine yürüyen Şah İsmail'e Diyarbekir Valisi Emir Bey Musıllu, karşı koymadan itaat eder. Daha sonra Harput Kalesini ele geçiren şah İsmail, oradan Ahlat'a geçerek, karargahını kurar. Bedlis Emiri Emir Şeref de zaman kaybetmeden Ahlat'a giderek, Şah İsmail'in huzuruna çıkar (Şeref Han, 1998:328). Ahlat'ta şaha büyük bir ziyafet verip bol bol hediyeler sunan Emir Şeref, Şah'ı kendisine hayran bıraktırır. Emir Şereften ilgisini esirgemeyen Şah, Bedlis Emirliği'nin kendisinde kalması için emirname çıkartır ve Emir Şeref'i değerli hil'atlerle taltif eder (Şeref Han, 1998: 329).

Şah İsmail kışı geçirmek üzere Hoy şehrine döndüğünde, Emir Şeref Kürdistan'ın öteki beyler ve hükümdarlarıyla kendisini ziyaret etmek için Hoy'a gider. Şahı ziyaret edecek heyet arasında Hasankeyf hükümdarı Melik Halil, Cizre Valisi Botanlı Şah Ali Bey, Hizan'lı Mir Davud, Sasonlu Ali Bey ve sayıları 11'e varan diğer bir kısım bey bulunmaktadır. Şah İsmail başlangıçta kendilerine gereken ilgiyi gösterir ve layık oldukları şekilde ağırlar. Ancak daha sonra Diyarbekir Valisi Muhammed Han Şaha haber göndererek Kürt beylerine yönelik kimi itham ve iftiralarda bulunur ve aynı zamanda Kürt beylerinin kendisine hakaret ve eziyet ettiklerini söyler. Muhammed Han, Diyarbekir'den gönderdiği raporda şunu yazar: "Sarayda bulunan Kürt beylerinin yakalanarak hemen tutuklanmaları konusunda Şah emir verirse, ben de Şah'ın ufak bir yardımıyla, eski zamandan beri sultanların istila etmekten aciz kalmış oldukları Kürdistan ülkesini istila edeceğimi taahhüt ederim."[12]

[12]Şah İsmail Dıyarbekir'i aldığında şehrin valisi Emir Bey Musıllu'dur. Kendisi Şerefname'nin yazarı Şeref Han'ın annesinin babası olup, öz dedesidir. Şah İsmail Emir Beyi taltif ederek kendisine "Han" unvanını verir. Şah İsmail kendisine mühürdarlık görevinin yanı sıra oğlu Şehzade

Kürt beylerinin Şah tarafından hapishaneye atılmasından kısa bir süre sonra bu kez Özbek Şeyhan Han, büyük bir ordu ile Seyhun Nehri'ni geçip Horasan'ı istila etme hareketi başlatır. Bu durum karşısında Şah İsmail panikler ve Kürdistan beylerini serbest bırakmaya hazır olduğunu söyler. Onları serbest bırakmaya karar verdiği sırada, "önderiniz ve lideriniz kimdir" diye sorduğunda, beylerin tamamı, "Saygı ve sevgi beslediğimiz liderlerimiz ve reislerimiz Emir Eşref ile Melik Halil'dir" diye karşılık verirler. Bunun üzerine şah, Bedlis hükümdarı Emir Şeref ve Hasankeyf hükümdarı Melik Halil'i hapse atıp diğerlerini serbest bırakır. Daha sonra her iki beyi bağlı ve tutuklu olarak yanında Horasan'a götürür (Şeref Han, 1998: 331).

Durumdan haberdar olan Rojkî aşireti ileri gelenlerinden Muhammed Ağa Kelhokî ve Dewrêş Mahmûdê Keleşêrî, Acem Irak'ına gidiyoruz diyerek, gizlice Şah'ın kafilesine katılırlar. Yolda birkaç günde bir, Emir Şeref'i ziyaret etmek, ona yemek ve meyve götürmek amacıyla Türkmenlerin çadırına girme fırsatını yaratırlar. Şah'ın kafilesi Raz vilayetine bağlı Çalı Gölü denilen yere varınca, Muhammed Ağa ve Dewrêş Mahmûd, Şah'ın ordusunun tarafına birkaç eğerli at getirerek hazırlıklarını yaparlar. Daha sonra Derviş kılığında kendisini gizlemiş olup Emir Şeref'in çadırında hizmet eden Muhammed Mirahur'a, Emir Şeref'in elbiselerini giydirerek, kendisini Emir'in yatağına yatırırlar. Emir'i hapis çadırından çıkartıp, revan bir ata bindirerek, yanlarına birkaç hünerli at daha alarak Kürdistan tarafına doğru kaçarlar. Şah İsmail'in adamları işin iç yüzünü ancak ertesi gün öğlen vakti öğrenirler. Muhammed Mirahur'un cüret ve cesaretinden dolayı dehşete düşerler ve kendisine hayranlık duyarlar. Böylece ondan intikam bile almazlar (Şeref Han, 1998: 332).

Emir Şeref ve beraberindekiler önce Hakkâri vilayetine gelirler. Rojkî (Rozkan) aşireti ileri gelenlerinden Şeyh Emir Bilbasî, Kızılbaşlardan kaçarak Hakkâri'nin bir köyünde çiftçilik yaparak kendisini gizlemiştir. Emir Şeref'in geldiği müjdesini alınca, derhal Bedlis'e dönerek, Bedlis Kalesini işgalden kurtarma çalışmalarını başlatır. Şah İsmail adına Bedlis, Adilcewaz ve Erciş kalelerini yönetmekte olan Kürd Bey Şereflu, Bargiri ve Erciş'te bulunan Kızılbaş komutanlardan destek ister. Kaleye saldıran Rojkî'ler ve Kızılbaş kuvvetler arasında şiddetli çarpışmalar olur. Rojkî'ler tam galip gelecekken, Muhammed Bey adında biri, 500 Pazûkî savaşçı ile (muhtemelen farklı bir Kürt aşireti olacak) Rojkî'lere yardıma geleceği haberini yollar. Ancak Muhammed Bey ve adamları, gelir gelmez arkadan Rojkî'lere saldırır ve Rojkî'ler mağlup olur. Şeyh Emir Bilbasî, oğlu Ali Ağa ile şehit düşünceye kadar savaşır (Şeref Han, 1998: 333).

Emir Şeref atalarının mülkü Bedlis vilayetini tekrar Kızılbaşlardan kurtarma planlarını düşünürken, Osmanlı Padişah'ı Yavuz Sultan Selim'in İran'a yönelik bir sefer hazırlığı içinde olduğunu öğrenir. Bedlis bilgininin oğlu İdris-i Bitlisi ve Muhammed Ağa Kelholki, Kürdistan beylerinin Osmanlı ile hareket etmesi için çalışmalara başlar. Yaklaşık 20 bey ve hükümdarın desteği sağlandıktan sonra, Osmanlı'ya bağlılık ve itaatin dile getirildiği bir mektup yazılarak, İstanbul'a götürülmek üzere Mevlana İdris ve Muhammed Ağa'ya verilir ve kendileri hemen yola koyulur. Kürt beylerinin de desteğini sağlamış olan Yavuz Sultan Selim, Azerbaycan ve Ermenistan ülkelerine doğru harekete geçer. Osmanlı ve İran orduları Çaldıran Ovası'nda karşı karşıya gelir. Emir Şeref ve Kürdistan hükümdarları, kendilerine bağlı kuvvetlerle Osmanlı ordusu saflarında savaşa katılırlar. Sultan Selim bu savaşta parlak bir zafer elde eder (Şeref Han, 1998: 334).

Sultan Selim İstanbul'a döneceği sırada, Mevlana İdris, Kürdistan Beyleri adına Sultan'a bir rapor sunarak, Kürdistan Beylerinin, eskiden olduğu gibi irsi görevlerinin iade edilmesini ve Kürt beylerinin başına bir beylerbeyi atayarak, onun komutasında, Safevi Valisi Muhammed Han'ın Diyarbekir'den atılmasını ister. Sultan bu talebi olumlu karşılayarak şöyle cevap verir: "Kendi aralarından, Kürdistan Beylerinin ve hükümdarlarının, beylerbeyi görevini üzerine alabilecek ve bütün Kürt beylerinin boyun eğecekleri, komutası altında, Kızılbaşlarla çarpışmaya ve onları ülkeden kovmaya gidecekleri birini seçsinler"(Şeref Han, 1998: 335).

Yavuz Sultan Selim'in bu sözleri üzerine, Mevlana İdris kendisine bir rapor daha sunarak şöyle söyler: "Burada öznel birlikten fazla çokluk vardır; herkes 'yalnız ben olayım, benden başkası olmasın' diyor ve kimse kimseye itaat etmiyor. Yüce amaç, Kızılbaşların topluluğunu parçalamaya ve birliğini darmadağın etmeye yol açacak tedbirleri almak olduğuna göre; bu durumda Sultanlık Sarayı'nın adamlarından, bütün Kürt beylerinin itaat edecekleri ve emirlerine boyun eğecekleri birinin tayin edilmesi daha iyi olur. Böylece bu iş en hızlı ve en iyi şekilde tamamlanır"(Şeref Han, 1998: 335).

Yavuz Sultan Selim, Mevlana İdris'in bu talebini dikkate alarak, Bıyıklı Mehmed diye tanınan Çavuşbaşı Mehmed Ağa'yı Diyarbekir Eyaleti Beylerbeyi ve Kürdistan Orduları Genel Komutanı olarak tayin edilmesi hakkında bir emirname çıkartır. Aynı dönemde Mevlana İdris, halkı ve Kürt beylerini ikna etmek amaçlı Kürdistan illerini dolaşır. Mevlana İdris kısa bir süre zarfında Muş, Ahlat, Zırki, Zozkan, Urmi, Aşni, Soran, Erbil, İmadiye, Botan, Cizre, Nusaybin, Musul, Midyat, Hasankeyf, Bitlis, Garzan ve Siirt yörelerini dolaşıp Amed (Amid) halkının gayretkeşliğini anlatır. Mevlana İdris, "Bu şehir (Amid) elden giderse, bütün Kürdistan Şah İsmail tarafından soy kırıma uğratılacaktır" diyerek, halkı Safeviler alayhine kışkırtır (Epözdemir,2011 :20).Kendisini Tanrı'nın yeni bir elçisi olarak tanıtan ve "Alemin Kralı" olduğunu iddia eden Şah İsmail, Kızılbaş olarak tanınan fanatik askerlerden güçlü bir ordu teşkil etmiştir (Izady, 2004: 111).

Derken, Çavuşbaşı Mehmed Ağa komutasındaki Kürdistan Orduları, Nusaybin yakınlarındaki Koçhisar'da Kızılbaş ordusu ile karşı karşıya gelir. Bu kanlı çatışmada savaş ve vuruşmanın ilk ateşini, Bedlis Mirliği ordusunda yer alan Rojkî (Rozkan) aşireti mensubu savaşçılar alevlendirir. Çıkan çarpışmada, Rojkî aşiretine mensup olup kahramanlıklarıyla ün salmış Tac Ahmed, Kasım Endaki, Mir Şah Hüseyin Keysani, Mir Seyfedin ve Ömer Candar gibi savaşçılar şehit olur ve pek çok kişi de yaralanır. Çarpışmada Kara Han'ın öldürülmesinden sonra Kızılbaşlar dağılır ve savaşı kaybederler. Savaştan sonra Kürdistan

Tahmasp'ın lalalığı görevini vererek Herat ve Horasan Eyaletini verir. Emir Bey Musıllu'dan boşalan Dıyarbekir valiliği görevine Şah İsmail Mirza Bey'in oğlu Muhammed Han Ustaclu'yu getirir. Kürt Beylerini ihbar eden Dıyarbekir Valisi, Muhammed Han Ustaclu'dur (Şeref Han, 1998: 330-328).

Beyleri, kadim vilayetlerini yönetme görevlerine dönerken ve Emir Şeref de Bedlis'e döner (Şeref Han, 1998: 336).

Aynı dönemde Osmanlı sınırlarının korunması ve bölgedeki asayiş ve düzenin sağlanması görevi bir süre için Yavuz Sultan Selim Divan'ı (yönetimi) tarafından Emir Şeref'e verilir. Emir Şeref bu görevi gerektiği şeklinde yerine getirir, kamu çıkarlarını koruma esaslı olarak, hem Osmanlı hem de İran yönetimini memnun eder. Emir Şeref bu görevi, Şah Tahmesb'in Azerbaycan Beylerbeyi görevine Ulema Tekelu[13] denilen birini tayin ettiği döneme kadar devam eder. Ulema Tekelu, sınırların güvenliğini sağlamak üzere vaktinin çoğunu Van ve Westan'da (Gevaş) geçirmektedir (Şeref Han, 1998: 36).

Şah Tahmesb döneminde, Şah'ın işlerinin çoğunu, Tekelu aşiretine mensup Çuha Sultan Tekelu yürütmektedir. Hüseyin Han Şamlu ve kimi Kızılbaş komutanlar, İsfahan-Kendman ovası'nda Çuha Sultan Tekelu'ya karşı hareket edip kendisini ortadan kaldırınca, İran çapında Tekelu aşiretine karşı bir tedip eylemi başlar. Bu esnada, aynı aşirete mensup Ulema Tekelu da, Tebriz'de Şah Tahmesb'e karşı isyan ederek, Şah Tahmesb'in oradaki hazine ve definelerini ele geçirir. Ulema Tekelu, elde etmiş olduğu malları alıp Van'a gelir ve Osmanlı Sultanı Kanuni'ye itaat ettiğini arz ederek İstanbul'a gitmek istediğini beyan eder (Şeref Han, 1998: 336).

Ulema Tekelu'nun Osmanlı'ya iltica talebi İstanbul'a ulaşınca, Kanuni Sultan Süleyman bir emir çıkartarak, Emir Şeref'in Van'a giderek Ulema'yı karşılaması; ailesi çocukları ve adamlarını alıp İstanbul'a göndermesini ister. Bunun üzerine Emir Şeref, derhal harekete geçerek, ordusunu yanına alıp Sultan'ın emrini yerine getirmeye koyulur. Bu arada Ulema Tekelu da, Tekelu aşiretinin lider ve ileri gelenlerinden 200 kişi ile birlikte, Emir Şeref'i karşılamak üzere Xerkom (Herkom) denilen yere gelir ve iki taraf Xerkom nehri üzerinde karşılaşır. Ulema Tekelu, Emir Şeref'in kendisi ile Van'a gelmesi, orda kendisine misafir olup birkaç gün dinlenmesini ister. Bu sırada Van ve Wetsan'dan birkaç kişi Emir Şeref'e şunu söylerler: "Ulema Sultan, barış olanaklarını hazırlamaları, onun Şah'a bağlılığını yenilemeleri ve sadakatini pekiştirmeleri için, Şah Tahmesb'in mürebbiyesi olan karısını kardeşiyle birlikte Şah'ın sarayına göndermiştir. Bu Ulema Sultan son derece hileci, kurnaz ve habis bir adam olduğu için, Şah'a yaklaşmak ve yeniden güvenini kazanmak amacıyla, seni kalenin içine çekmesi ve orada sahtekâr adamlarıyla birlik olup sana bir eziyet vermesi uzak ihtimal değildir"(Şeref Han, 1998: 337).

Bu sözler Emir Şeref'in aklına da yatar. Ulema Van'a gitmek için ısrar ettikçe, Emir Şeref mazeret uydurur. Sonunda her ikisi de Xerkom köyünde kalarak, Ulema'nın adamlarından Emir Bey Mahmudi'yi bir grup askerle Van'a gönderip, Ulema'nın ailesini getirmesi için anlaşırlar. Mahmudi Van'a varınca, Ulema'nın kardeşi ve diğer ileri gelenler kalenin kapısını kapatarak onları içeri almazlar. Emir Şeref Ulema'nın bir plan çevirdiğini anlamıştır. Muhtemelen Ulema, Emir Şeref'i Van'da ele geçirip, bu şekilde Şah ile anlaşmanın zeminini hazırlayacaktır. Ulema ve adamlarını bu şekilde İstanbul'a göndermesi, kendisi ve Mirliği için bir tehlike olacağını sezmiştir. Bu nedenle Emir Şeref, Ulema ve adamlarını yola çıkartıp, yolculuk esnasında kafalarını kestirip olaya kaçma süsü vermek niyetindedir. Ancak kendi adamlarını ikna edemeyince, sonunda Ulema'nın İstanbul'a gönderilmesi kararlaştırılır (Şeref Han, 1998:337).

İstanbul'a varan Ulema, Kanuni Sultan Süleyman'a Emir Şeref'in, Kızılbaşların hatırı için kendisine çok eziyet edip öldürmek istediğini söyler. Ulema, Kanuni'ye, eğer Bedlis Vilayeti kendisine verilirse, o zaman Acemlerin ülkesi, özellikle büyük Azerbaycan ülkesini en kısa zamanda fetih ederek Osmanlı topraklarına katacağını söyler. Kanuni Sultan Süleyman'ı Emir Şeref'e karşı kışkırtan Ulema ve adamları, Emir Şeref için, "Kendisi başkaldırmaya, isyan etmeye kararlıdır ve Kızılbaşların tarafını Osmanlı tarafına tercih etmektedir" diyerek, Emir Şeref'in Osmanlı için bir tehdit olmaya başladığını söylerler. Bunun üzerine Kanuni Sultan Süleyman, Bedlis Hükümeti'nin Ulemaya verilmesi yönünde bir kararname çıkartarak, Yeniçeri askerlerinden ve acemi oğlanlardan büyük bir ordunun hazırlanarak, Diyarbekir Beylerbeyi Fil Yakup'un bu orduya serdar yapılması emrini verir. Ayrıca Emir Şeref ile savaşmak üzere, Diyarbekir, Maraş, Halep ve Kürdistan'dan 30 bin kadar askerin Bedlis'e hareket etmesi emri verilir (Şeref Han, 1998: 337).

Durumdan haberdar olan Emir Şeref, Osmanlı'ya bağlılığını göstermek ve itaatini pekiştirmek amacıyla Sultanlık sarayına pek çok armağan ve hediyeler gönderir, ancak fayda etmez. Bunun üzerine Emir Şeref, Bedlis Kalesi'ni güçlendirerek, oğlu Şemseddin ve ailesini Ahtimar Kalesi'ne gönderir. Rozkan aşiretinin liderleri ve ileri gelenlerine Muş, Ahlat, Kêfnedur, Amurk, Kelholk, Firuz, Sılım, Gulxar, Tatık ve Sêwî kalelerini korumaları emrini verir. Daha sonra kendisi de, o sırada Tebriz'de bulunan Şah Tahmesp'e iltica eder ve Şah'tan yardım ister. Şah da kendisini ilgi ve ikramı kapsamına alır ve gönlünü almak için onu yanından ayırmaz.

1532 yılında Fil Yakup ve Ulame, büyük bir ordu ile Bedlis Kalesini kuşatma altına alırlar ve iki taraf arasındaki çatışmalar derhal başlar ve durmadan üç ay devam eder. Üç ay sonra, Emir Şeref'i kırmak istemeyen Şah Tahmaps, onu memnun etmek adına, büyük bir ordu eşliğinde Tebriz'den Ahlat ve Adilcevaz'a doğru harekete geçer. Bunu duyan Fil Yakup ve Ulame, Bedlis'i kuşatmayı yarıda bırakarak korku içinde kaçarlar. Bu arada berberinde getirmiş oldukları pek çok silah ve çadırlarını da geride bırakırlar. Onların kaçışına tanıklık eden "Dûrik" lakaplı Kara Yadigar, atına binerek çabucak Ahlat'a giderek Şah ve Emir Şeref'e müjdeyi verir (Şeref Han, 1998:340). Bu dönemde Bedlis Hanlığı İran'a bağlanırken Emir Şeref ve Şah arasındaki ilişki de en üst seviyeye çıkar. Böylece Şah, Emir Şeref'e "Han" lakabı takarak, kendisini askerlerin "Tevacıbaşılığı"na (sultanlık muhafızları komutanlığı) getirir ve Kürdistan Beylerbeyi görevine atar. Şah'ın 1533'te Emir Şeref için çıkardığı emirnamede, pek çok övgüden sonra şu ifadeler yer almaktadır: "… kendisini "Han" rütbesiyle taltif ederek ona "Şeref Han" lakabını verdik ve kendisini yüce Divanı'mızın, "Tevaci'sinin" önüne alarak böyle yüce kapımızın kadir ve şan sahibi hanları ve beyleri arasına aldık. Ayrıca kendisine bütün

[13]Ulema Tekelu, aşireti Tekelu'nun Rey yakınlarında Şah İsmail'e katılmasıyla Safevilerin hizmetine girer. Şah İsmail emrine alınıp "Yavuz Oğlan" lakabı alan Ulema, Yasavul (sarayda ağırlanan elçileri karşılayan kişi) ve Eşik Ağası olarak Safevi Devleti'ne hizmetlerde bulunur (Dağlar, 2016: 182-189).

Kürdistan beylerinin kuvvetlerinin genel komutanlığı ve beylermirliği görevini verdik. Yine kendisine Bedlis, Ahlat, Muş, Xınus (Hınıs) eyaletini, şimdiye kadar adı geçen Bey'in yönetimi altında bulunan ve bizim şahane vekillerimizin ve görevlilerimizin ülkelerinden sayılan bunlara bağlı öteki yerleri de verdik"(Şeref Han, 1998: 343).

Şah Tahmasp Ahlat'tan ayrılıkken, Özbek Ubeyd Han'ın Horasan'ı istila ettiği haberini alır. Bunun üzerine Şah, Emir Şeref'in oğlu Emir Şemseddin'e ülkesine dönüp işlerinin başına geçmesini talep ederken, bir emirname yazarak Emir Şeref'e Azerbaycan Eyaletinin muhafızlığını vererek, ayrıca Helhel Sultan Arabkirlu, Üveys Sultan Pazuki, Kaçar Ecel Sultan, Emire Bey, Mahmudi, Tebriz Valisi Musa Sultan gibi bazı Kızılbaş komutanları da, kendisine destek olmakla görevlendirir (Şeref Han, 1998: 344). Şah Horasan'a doğru yola çıkarken, Emir Şeref'in oğlu Şemseddin'e şöyle öğüt verir: "Babana söyle, hiç değilse ben Horasan'dan dönünceye kadar, Osmanlılarla geçinme ve iyilik yolunu izlesin. Çünkü Ulame, onun en amansız düşmanı haline gelmiştir. Ulame, yeryüzünde benzeri bulunmayan bir fitneci ve düzenbazdır. Ben inanıyorum ki, Ulame, Osmanlıları kendi hallerinde bırakmayacak, onları daima kendi keyfine ve ihtiraslarına göre tahrik edip kışkırtacaktır"(Şeref Han, 1998: 344).

Şeref Han, Şahın öğütlerini dikkate almaz, Fil Yakup ile Ulame'nin Bedlis'i kuşatmaları sırasında yanlarında yer almış olan Kürt beylerini cezalandırmaya kalkar. Bu durum, daha önce ihanet etmiş olan beylerin Emir Şeref'ten daha çok nefret etmelerine ve baş düşmanı Uleme ile birlik olmalarına yol açar. Üstelik Emir Şeref'in kimi tutum ve davranışları, bizzat mensubu olduğu Rojkî aşiretinin kimi üyeleri tarafından da hoş karşılanmaz. Öyle ki, Mir Budak Keysani, Şeyh Emir'in oğlu İbrahim Ağa Bılbasi, Muhammed Ağa Kelhoki'nin oğlu Kalender Ağa, Derviş Mahmud Keleçêri gibi Rojkî aşiretinden ileri gelenleri Emir Şeref'e sırtlarını dönüp Ulame'ye giderler (Şeref Han, 1998: 345). Muhtemelen Emir Şeref, Şah Tahmasp ile olan yakınlaşmasından dolayı bir nevi güç zehirlenmesi yaşamaktadır.

1534 yılının sonbaharında, Fil Yakup Paşa ile Ulame, hazırlamış oldukları 10 bin kişilik bir ordu ile Bedlis emirliğine karşı harekete geçerler. Hizan yoluyla yapılan saldırıda, önce Tatik nahiyesine yönelirler. Aynı dönemde Emir Şeref'im hazırlamış olduğu ordusu 5 bin kişi civarındadır. Emir Şeref, Şah Tahmesb'in tavsiyesi doğrultusunda, Musa Sultan ve Tebriz'deki komutanlara haber göndererek Kızılbaş ordusundan yardım istenmesinden yanadır. Ancak Rojkî aşiretinin önderlerinden Seydi Ali Ağa Pertavî ve çoğunluk böyle bir yardımı uygun görmez. Bu esnada çatışmalar, Tatik Kalesinin güneyinde başlar. Ulema, dağı ordusunun arkasına alarak, önünde duran darı tarlasını da akşamdan sulayarak, bir çamur deryasına dönüştürmüştür. Hem sayıca, hem de donanım açısından çok daha güçlü olan ordusunu usta bir şekilde düzenlemişken, Emir Şeref, düşmanının stratejik yönden avantajlı durumunu göz ardı ederek saldırıya geçer. Savaş sırasında Emir Şeref'in ordusunun sağ kanadına komutanlık eden Emir Mahmudî, saf değiştirerek karşı tarafa geçer. Savaş sırasında 700 kişiden fazla Rojkî'lî savaşçı ölürken, Emir Şeref de omuzuna isabet edip sırtından çıkan bir mermi ile yaralanır ve ölür. Rojkî'ler savaşı kaybeder. Ancak Ulema, Bedlis vilayetine doğru değil, Van ve Westan tarafına doğru yürüyüşüne devam eder (Şeref Han, 1998: 346).

Emir Şeref'in hükümdarlık süresi 30 yıldan fazla sürmüştür. Öldüğünde, Sasonlu Ali Bey'in kızından olma Emir Şemseddin'den başka çocukları bulunmamaktadır. Emir Şeref, oğlu Şemseddin'i Hazzolu Muhammed Bey'in kızıyla evlendirmiştir. Emir Şeref, daha sağken kendisi için, Şerefiye diye adlandırılan Büyük Cami'nin yanında bir türbe yeri ayırmıştır. Emir Şeref'in vefatından sonra hanımı Şahbeygi Hatun, bu türbe üzerine bir kubbe yaptırarak, Kur'an okumaları için, özel vakıflardan maaş alan Kur'an-ı Kerim hafızları tayin eder (Şeref Han, 1998: 348).

Emir Şeref Tatik'te öldükten sonra, Rojkî aşireti o sırada Ahtimar Kalesinde bulunan oğlu Şemseddin'i Bedlis'e getirerek başlarına hükümdar eder. Şemseddin büyük bir yeterlilikle ülkesini yönetirken, bir yıl altı ay sonra, 1535 yılının sonlarında, Sultan Süleyman, Ulema'nın kışkırtmasıyla Azerbaycan'a bir hareket başlatır. Orduya Vezir-i Azam İbrahim Paşa komuta etmektedir. Osmanlı ordusu Diyarbekir'de iken, Şemseddin İbrahim Paşa'yı ziyaret ederek kendisine hediye ve armağanlar sunar. İbrahim Paşa da, Bedlis Emirliği'nin kendisine verilmesi hususunda bir sultanlık emirnamesi çıkartarak, Şemseddin'i ordu ile birlikte Tebriz'e götürür. Şah Tahmesb'in de Tebriz'e doğru yola çıktığı haberi alınınca, Kanuni Sultan Süleyman da İstanbul'dan ayrılıp Tebriz'e hareket eder. Şah Sultaniye şehrine vardığında, ordusunda anlaşmazlık çıkar ve yanında 8 bin süvariden fazla adam kalmaz. Bunun üzerine Şah, Sultan Süleyman'ın büyük ordusuna karşı savaşmaktan vazgeçip Dergüzin ve Hamedan tarafına gider(Şeref Han, 1998: 350).

Kanuni Sultan Süleyman, Ulema'yı pek çok ağırlık ve cephane ile bir yeniçeri birliği başında Tebriz'de bırakırken, kendisi Bağdat'a geçer ve kışı orada geçirir. Kanuni Bağdat'a girerken herhangi bir direniş ile karşılaşmaz(Gündüz, 2008:457-59). Emir Şemseddin de Bağdat seferi sırasında, "her konuşma ve görüşme" sırasında Padişah ile beraberdir. Daha sonra kendisine izin verince, o da Bedlis'e döner (Şeref Han, 1998: 351). Kanuni, Irakeyn seferi dönüşünde önce Erciş'e, sonra Adilcevaz'a, sonra Ahlat'a, en son olarak da Dıyarbekir'e uğrar (Sümer, 2015: 85).

Kanuni Sultan Süleyman'ın mahiyetiyle birlikte Altınköprü yoluyla Azerbaycan'a hareket ettiği ve karargahının Ahlat açıklarına konduğu sırada, Ulame'nin kışkırtması ile vezirler Şemseddin Bey'i Sultan'ın Divanına getirerek kendisine şunu söylerler: "Ulu Sultan, sana Malatya ve Maraş vilayetlerini mülkiyet yoluyla vermesi karşılığında senden Bedlis vilayetini istemektedir." Bunun üzerine Şemseddin Bey, "Benim başım, mallarım, mülklerim bütünüyle Ulu Sultan'ın tasarrufu altındadır" cevabını verir. Aynı anda, Divanda hazır bulunan, Rojkî aşiretinin ileri gelenlerinden Mahmud İmadan, Şemseddin Bey'e dönerek Kürtçe olarak şöyle söyler: "Bizim irsi vilayetimiz ve meşru, tarihi imtiyazlarımız elimizden alındıktan sonra, biz Rozkanlılar için hayatın ne değeri kalır? Eğer sen, Veziri Azam İbrahim Paşa'yı öldürmeme izin verirsen ve bunun için bana en ufak bir işarette bulunursan, ben kendisini hemen şimdi hançerle parça parça ederim. Şu anda Rozkan kahramanlarından Divan'da mevcut bulunan 150 kişi senin emrinin altındadır ve kanlarını, canlarını sana feda etmeye

hazırdırlar. Bizleri bütün çağlar boyunca hatırlara getirecek ölmez adlarımızdan ve güzel davranışlarımızdan başka hiç birimizin bir izi kalmasın." Mahmud İmadan'ın bu sözleri üzerine Şemseddin Bey şöyle söyler: "Bu, padişahın bize olan ilgisinin azlığından ve Vezir'in bize güvenmemesinden değil, hepsi düzenbaz ve habis Ulema'nın kışkırtmasındandır" (Şeref Han, 1998: 351).

Sonunda Padişah, Malatya vilayetinin Şemseddin Bey'e verildiğini belirten bir emirnameyi hazırlar. Ayrıca Bedlis vilayetinin de Ulema'ya verilmesi konusunda bir berat çıkartır. Şemseddin Bey, Rojkî ileri gelenlerinden 15 kadar kişiyi Malatya'yı zapt ve teslim almaya gönderir. Padişahın kafilesi göç edince, Şemseddin Bey'de çocukları ve ailesiyle Sason yolu üzerinden Malatya'a doğru hareket eder. O sırada Sason hükümdarı Azizan'lı Süleyman Bey'dir. Şemseddin Bey'i ilgi ve sevgiyle karşılayan Süleyman Bey kendisini Malatya'ya gitmemesi konusunda uyararak şöyle söyler: "Köklü ve eski ailenizde, bu büyük mirası üzerine alacak senden başka kimse kalmadı. Rum topluluğuna ise hiç güvenilmez. Herhangi bir şekilde seni ortadan kaldırmaya muvaffak oldukları takdirde, Bedlis hükümdarları ailesinin zinciri, maazallah kesilmiş olur" (Şeref Han, 1998: 352).

Bu sözler Şemseddin Bey'i derinden etkiler ve Malatya'ya gitmekten vaz geçirir. Tam o sırada Şah Tahmesb Erciş'e gelmiş, Abdullah Han, Bedir Han Ustalcu ve Menteşe Sultan'ı, Ahlat ve Muş taraflarına saldırıp yağma ve talan yapmakla görevlendirmiştir. Şemseddin Bey, Kızılbaşların Rozkan ve kabilelerine zarar vermesinden de korkmaktadır. Bunun üzerine Şemseddin Bey hizmetçileri, maiyeti ve beraberindekilerle yönünü Tebriz'e çevirir. Şah Tahmesb, kendisine sığınan Şemseddin Bey ve maiyetindekileri çok iyi karşılayarak, kendisini "Han" lakabıyla taltif eder. Şemseddin Han'ı kendisinin büyük komutanları arasına katarak, kendisine Serab bölgesi ve diğer bazı yerleri verir. Şemseddin Bey'in Şah'a sığınma haberini alan Ulema, korkuya kapılarak Bedlis'i boş bırakıp, padişahın kafilesinin arkasından Dıyarbekir'e gider (Şeref Han, 1998: 352).

Başlangıçta Şah'ın büyük ilgisi ve sevgisine mazhar olan Emir Şemseddin, saraydaki Kürt muhafızların reisliğine getirilir. Şah, duruma göre, zaman zaman Emir Şemseddin'e farklı yerlerin yönetimini bırakır; bazen Merağa ve dolaylarını, bazen Demavend ve Darülmerz'i, bazen de Irak'taki Kerherud, Cehrud ve Ferahan'ı Emir Şemseddin'e verir. Bu arada kendisi ile İran'a göç etmiş Rozkan ileri gelenlerinde 150 kişiyi de Şah'ın büyük muhafızları ve saygıdeğer yaver subayları arasına katar. Ancak Emir Şemseddin bir müddet sonra Saray'dan nihai olarak ayrılır ve almış olduğu görevlerden nefret etmeye başlar. Kendisi ve maiyetindekilerin geçimi için Isfahan gelirlerinden 200 bin Osmanlı akçesi değerindeki 100 tumenlik gelirle yetinir. Kanuni oğlu Mustafa'yı öldürttükten sonra, oğlu Selim babasının kuvvetlerinin yardımıyla 1559 yılında Konya'da kardeşi Bayezid'i yenilgiye uğratır (Kinross, 2008: 235). Şehzade Bayezid dört oğluyla, Şah Tahmesb'e iltica edince, Şah tekrar Emir Şemseddin'i Kazvin'e çağırarak, kendisine Kum'a bağlı Keherud bölgesini verir. Şah İsmail tahta geçtiğinde, Emir Şemseddin'i tekrar Kazvin'e getirmek ister. Ancak bu sırada 67 yaşına girmiş olan Emir Şemseddin gitmek istemez. Zira uzun yıllar ülkesinden ve ailesinden uzak kalmış olması sağlığını iyice bozmuş, kimi uyuşturucu bileşenler de içtiği için akli dengesi bozulmaya başlamıştır (Şeref Han, 1998: 355).

Şemseddin Han 1558 yılında vefat eder. Ardından geriye iki çocuk bırakır. Biri Şerfanme'nin yazarı Şeref Han, diğeri de kardeşi Halef. Şerefhan, 1543 yılında, Irak'ın Kum kentine bağlı Kerherrud kasabasında dünyaya gelir. Şeref Han, henüz dokuz yaşında iken, beyler ve komutanların çocuklarının eğitim aldığı Şah'ın has haremine alınır ve çok iyi bir eğitimden geçer. 1555 yılında babası Emir Şemseddin saraydaki görevlerinden ayrılıp inzivaya çekilince, Rozkan aşireti ittifak halinde Şah Tahmesb'e çıkarak, Şeref Han'a mirlik görevi verilmesini talep eder. Böylece Şeref Han, henüz 12 yaşında iken mirlik görevi ile şereflendirir ve Şah'ın emri ile Şirvan'a bağlı Salyan ve Mahmudabad bölgeleri kendisine verilir. Şeref Han Şirvan'da üç yıl kaldıktan sonra, kendi lalası, kılavuzu ve vekili olan Şeyh Emir Bilbasi vefat eder ve bu görev kendisinden alınır. Şeref Han, o sırada Harkan'da bulunan Şah'ın sarayına döner ve bir müddet sonra Hamadan'da valilik yapan dayısının yanına gönderilir. Bir ara Biye Valiliği görevinde bulunan Şeref Han, bir müddet sonra Geylan bölgesinde baş gösteren bir isyanı bastırmakla görevlendirir ve Sultan Haşim'in 18 bin süvarilik ordusunu 450 kişi ile yener. Geylan bölgesinde yedi yıl yöneticilik yaptıktan sonra, Şah'a başvurarak o görevden ayrılır. Şah Kazvin'e dönünce, tahtına refakat etmesini ister ve bu durum Kızılbaş komutanlar arasında ciddi kıskançlıklara yol açar. Bunun üzerine Şah'tan ricada bulunarak, bir bölgede tekrar yönetici olmak ister ve Şah, Şirvan bölgesindeki bazı yerleri kendisine verir. Ayrıca Şah, Rozkan aşiretinin geçimi için Şirvan bölgesinde bulunan Terakemat, Areş, Akdaş, Kabele, Baku ve Kenarab gibi özel şahlık emlakının bir kısmını tahsis eder. Şeref Han, Şirvan'da sekiz ay kaldıktan sonra Şah Tahmesb vefat eder (Şeref Han, 1998: 360).

Şah Tahmesb'in ölmesi üzerine tahta geçen yeni şah İsmail, Şeref Han'ı Şirvan'dan yanına çağırarak kendisine Kürd Beylerbeyi görevini vererek; Kürdistan, Loristan, Goran beyleri ve hükümdarlarıyla ile öteki Kürd aşiretlerinin işlerini yürütmesini ister. Şah İsmail'in de Şeref Han'a göstermiş olduğu ilgi, Kızılbaş liderleri arasında büyük kıskançlığa yol açar ve kendisine karşı komplolar kurmaya başlarlar. Kızılbaş komutanlar şaha gizlice çıkarak, Şeref Han'ın, Sultan Hüseyin Mirza'yı (Şah'ın yeğeni), İran'a şah yapmak istediğini söylerler. Kalede tutuklu bulunduğu sırada sürekli olarak afyon kullanmış olan Şah'ın da psikolojisi bozuk olup sağlam bir karaktere sahip değildir. Şah, kimi adamları tutuklayıp kimisini öldürtürken, Şeref Han'a da Nahçıvan hükümeti görevini verip şehirden uzaklaştırır (Şeref Han, 1998: 360).

Şeref Han, Nahçıvan hükümeti görevinde bir yıl dört ay kaldıktan sonra, Osmanlı Sultanı III. Murat, Bedlis eyaletinin kendisine verildiğine dair bir berat çıkartır. III. Murat'ın bu kararı almasında Van Beylerbeyi Hüsrev Paşa, Hakkâri Hükümdarı Zeynel Bey ve Hasan Bey Mahmudî'nin çabaları etkili olur. Böylece Şeref Han, 1579 yılının 3 Şevval günü kendisi ile beraber olan 200 kişi ve Rozkan aşiretinden 400 kişi ile Nahçıvan'dan ayrılarak, üç gün içinde Van şehrine ulaşır. III. Murat, Şeref Han'a Mısır sultanlarından, Sultan Kudvan'ın hazinesinden padişahlık hazinesine geçmiş, eşi az bulunan bir altın kılıç da gönderir.

III. Murat, Bedlis Mirliği'nin stratejik konumu iyi değerlendirmişti. Zira Şeref Han, 1531 yılında, aniden Safevilerin tarafına geçmekle, Osmanlı'nın konumunu tüm bölgede tehlikeye atmıştı. Çünkü Bedlis, en kadim ve en güçlü Kürt mirliklerinden biri olup, Azerbaycan'ı Diyarbekir ve Cezireye bağlamaktaydı (Mcdowall, 2004: 60).

Bedlis Mirliği Osmanlı'ya geçtikten sonra Şeref Han, III. Murat'ın Şirvan, Gürcistan ve Azerbaycan seferlerinde büyük yararlıklar göstermesi nedeniyle padişahın takdirini kazanır. III. Murat, Şeref Han için şöyle söyler: "Senin, tahtımıza olan bağlılığın ve devletimizin hizmetinde gösterdiğin cesaret ve fedakârlık, en açık delillerle tarafımızdan görüldüğünden, bizim sana olan şefkatimiz ve ölümsüz çalışmalarını takdir edişimiz, yüksek derecelerin en sonuna ulaşmıştır" (Şeref Han, 1998: 360).

19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Bedlis Mirliği'ne bağlı olan Muş, Tanzimat reformları kapsamında 1847 yılında Erzurum vilayetine bağlı bir sancağa dönüştürülür. 1849-1855 yılları arasında Kürdistan eyaletine bağlanan Muş, 1856-1877 yılları arasında tekrar Erzurum'a bağlanır. 1878-1880 arasında kısa bir süreliğine Van'a bağlanan Muş, Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra 1881-1882'de Bedlis'e bağlanır. 1883-1885 yılları arasında gene Van'a bağlanan Muş, 1886'dan sonra tekrar Bedlis vilayetine bağlanır (Bingöl, 2019: 19).

7. Sonuç

Amerikalı misyoner Horatio Southgate 1841 yılında, kendi deyimi ile Kürdistan ve Mezopotamya'ya yaptığı ziyarette, Cizre- Botan bölgesinde egemen olan Bedirhan Bey'in yönetim anlayışı ve mirliğin genel durumu hakkında kimi bilgiler verir. Musul'da korumalar eşliğinde gezisini sürdüren Horatio Southgate, "Bitouna" diye kayıt ettiği bir köyde, köyün ağasına Cizre'ye koruma eşliğinde seyahat etme düşüncesini dile getirince, köyün ağası kendilerine, "Altınınızı başınızın üstüne koyun ve yola devam edin. Hiç kimse sizi rahatsız etmeyecektir" der. Horatio Southgate Cizre sınırlarına girince, köyün ağasının kendisine söylemiş olduklarının doğruluğuna gözleri ile şahit olup şöyle yazar: "Cizre'de her şey gelişmiş ve burası müreffeh idi. İnsanlar memnun, toprak onların emeğine karşılık verecek bir verimlilikte idi. Gördüklerim beni hüküm etmenin iki büyük özelliği olan sertlik ve adaleti birleştirmenin mümkün olabileceğine ikna etti. Musul Paşası serttir, ancak vatandaşlarının mülkü üzerindeki yönetimi oldukça hileli ve baskıcıdır. Cizre Bey'i hem sert, hem de genellikle adildir. En azından O vatandaşlarını, altında kalkmayacakları yüklerle ezdirmemektedir. Üstelik müsamahasız yargı sistemiyle vilayet, Avrupa kadar sakin ve huzurludur" (Southgate, 1856: 168-69).

Cizre- Botan Mirliği, Kürt mirliklerinin en sonuncusu olup birkaç yıl sonra Osmanlı yönetimi tarafından sonlandırılacaktır. Zaten Horatio Southgate de, bu yönetim tarzının Osmanlı devlet yönetimi ile bağdaşmadığı için, 1843'te gerçekleştirdiği ikinci ziyareti sırasında, henüz Musul'dan dönüyorken, Cizre'nin Musul Paşasına verildiği haberini alır (Southgate, 1856: 237). Botan Emirliği, Osmanlı devletinin, 1834 yılında Kürt mirliklerine yönelik olarak başlattığı reform ve merkezileştirme planı direniş gösterse de, 1838 yılında resmi olarak Osmanlı ordularının başkomutanlığına bağlanmıştır (Koç, 2018: 77-78). Böylece Botan Bey'i Bedirhan Bey, 1839 yılında Nizip'te Mısırlı İbrahim Paşa ordusuna karşı verilen savaşta Osmanlı birlikleri saflarında katılır. Nizip Savaşı'nda Osmanlı ordusu yenilince, Bedirhan Bey Cizre'ye geri dönerek başında bulunduğu Botan Emirliğini, Diyarbakır, Van, Urmiye ve Musul arasındaki bölgeyi içine alacak şekilde genişletmeyi başarır (Kieser, 2005: 95).

Kürt Mirliklerinin dağıtılması sonucunda ortaya çıkan siyasi boşluğu değerlendirme adına harekete geçen Nasturi lider Mar Şimon, Hakkâri civarındaki dağlık bölgede yaşayan Nasturilerin Osmanlı yönetimi tarafından tanınması amacıyla çaba içine girince, Hakkâri Bey'i Nurullah ile karşı karşıya gelir. Nurullah Bey, 1843 yazında Bedirhan'dan aldığı destekle, Tiyari bölgesinde -Hakkari ile Amediya arasında- özellikle Mar Şimon'un hüküm sürdüğü Nasturi köylerine karşı bir harekat başlatır. Bölgede faaliyet gösteren misyoner raporlarında, bu hareket bir Nasturi katliamı şeklinde gösterildiğinde, Batı'da Bedirhan Bey aleyhine bir hava oluşur ve Osmanlı devletinin Bedirhan Bey'i, bir şekilde cezalandırması desteklenir. Özellikle Amerikalı misyonerler, Tanzimat'ın getirdiği yenilikler sayesinde Osmanlı yönetiminin, bu bölgedeki misyon faaliyetlerini eskiye nazaran çok daha kolay yürütebileceklerini düşünmektedirler. Ancak bu temenniler gerçekleşmez ve 1847 yılında Botan Emirliği dağıtılıp Bedirhan Bey sürgüne gönderildikten sonra, yabancı misyonerlerin bölgeyi ziyaret etmelerine izin verilmez. 1854 yılında bölgeyi dolaşma fırsatı bulan ilk gezgin misyonere, Nasturi bölge sakinleri şöyle veryansın edeceklerdir: "Dinimize düşman olmasına karşın, Bedir Han döneminde çok daha az vergi veriyorduk. Türkler ise ağzımızdaki lokmayı dahi aldıkları gibi, daha fazlasını istiyorlar" (Kieser, 2005: 99).

En son Kürt mirliği olarak kabul edilen Cizre-Botan emirliği 1847 yılında ortadan kaldırılınca, Kürdistan Eyaleti kurulur. 14 Aralık 1847'de Takvim-i Vakayi gazetesinde yayınlanan resmi ilan ile kuruluşu duyurulan Kürdistan Eyaleti'nin başkenti Ahlat olarak belirlenir. Ahlat'ın merkez olarak belirlenmesinde, İran ve Rus hudutlarına yakın olması da etkili olmuştur (Kürdoloji Çalışma Grubu, 2011:27). Ancak 9 Şevval 1264'te (1847), Kürdistan Valisi Esat Muhlis Paşa, pek çok sebep ileri sürerek, eyalet merkezinin Ahlat'tan Erzurum'a naklini ister. Anadolu ordusu Müşiri Mehmet Paşa da, aynı dönemde bunu tasvip ederek, Erzurum'un ordu merkezi olması nedeniyle, Kürdistan eyalet merkezinin Erzurum veya Muş'ta bulunmasının faydalı olacağını belirtir (Sevgen, 1982: 111).

Türkler; Kürtlerin üzerinde yaşadığı tarihi toparlaklar ve Anadolu'ya gelmeden önce ve hatta geldikten yüzyıllarca sonra, Kürtler çoğunlukla farklı mirlikler şeklinde siyasi ve toplumsal yaşamlarını devam ettirdiler. Bugünkü Muş ili, yüzyıllarca Bedlis Mirliğinin bir nahiyesi olup, Şeref Han ailesinin üyeleri tarafından yönetilmekteydi. Şeref Han, Şerefname adlı eserinde, Bedlis Beylerinin geçmişini Sasani İmparatorluğu dönemine kadar götürmektedir. Gene Şeref Han, Bedlis hükümdarlarının bölgeyi yönetme tarihinin, eseri Şerefname'yi kaleme aldığı 1597 yılından, 760 yıl geriye gittiğini söyler. Ona göre bu zaman zarfında, Bedlis hükümdarlarının bağımsızlığının kesintiye uğradığı zaman süresi 110 yıl kadardır. 1597 yılına kadarki Bedlis

hükümdarlarının sayısı 18 dir ve bunların ülkeyi yönetme süresi 450 yıldan fazladır (Şeref Han, 1998: 295-96).

Bedlis Mirliği, diğer pek çok Kürt mirlikleri gibi, zaman zaman tüm bölgede hâkimiyetini tesis etmiş olan Selçuklular, Akkoyunlular, Eyyubiler, Osmanlılar ve Safeviler gibi devletlerin egemenliği altına girmiş ve Şeref Han'ların yönetiminde kısmı kesintiler yaşanmıştır. Örneğin Akkoyunluların Bedlis üzerindeki egemenliği 29 yıl kadar devam etmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın 1534 yılındaki Irakeyn Seferi'nden sonra, Ulema Tekelu'nın kışkırtmaları üzerine, Bedlis Mirliği'ni Şeref Han ailesinden alıp, yerine bedel olarak dönemin yöneticisi Şemseddin Bey'e Maraş ve Malatya vilayetlerinin mülkiyetini vermek istemesi, Bedlis beylerinin İran'a, Şah Tahmesb'e sığınmasına yol açmıştır. 1579 yılında Sultan III. Murat'ın Bedlis Mirliği'nin mülkiyetini tekrar Şeref Han ailesine iade etmesi üzerine, Şemseddin Bey'in oğlu Şeref Han, Nahçıvan hükümeti görevini yerinde bırakarak, yüz yıllardır ailenin irsi mülkü olarak kabul edilen Bedlis Mirliği'nin başına geçer.

Bedlis Mirliği, Şerefname'nin yazıldığı 1597 yılından, aşağı yukarı 1825 yılına kadar varlığını devam ettirdi. Şeref Han'ın 760 yıl ömür biçtiği dönemden sonra da yaklaşık 230 yıl daha varlığını sürdürebildi. Aradaki kesintilerle birlikte, Bedlis Mirliği'nin yaklaşık 1000 yıl devam ettiğini söyleyebiliriz. Bedlisi yöneten Şeref Han hanedanlığı, muhtemelen dünyada en uzun süreliğine iktidarda kalmış hanedanların başında gelmektedir. Sultan Tuğrul'un 1040 yılında kurduğu Büyük Selçuklu Devleti, son hükümdarı Sultan Sencer (1119-1157) ile dağılmış ve yaklaşık 120 yıl ayakta kalabilmişti.

Muhtemelen Kürt mirlikleri içerisinde, Bedlis Mirliği'nden[14] sonra en uzun süreli varlıklarını devam edebilen mirlikler, Cizre- Botan Mirliği[15] ve merkezi bugünkü İran Kürdistan'ı sınırları içinde kalan Erdelan Mirliği'dir.[16] Cengizhan İmparatorluğunun (1206-1294) son döneminde Şehrezor mıntıkasını da topraklarına dâhil ederek bağımsızlığını ilan eden Baba Erdelan, kurmuş olduğu hükümetin başına geçer. Erdelan Mirliği, Safevi Devletinin kurulduğu XVI. yüzyıla kadar, yaklaşık 200 yıl bağımsız bir devlet olarak varlığına devam eder. Sonraki dönemde Safevi'lere bağlı bir mirlik (mirlik) olarak siyasi varlığını sürdüren Erdelan Mirliği, 1867 yılında ortadan kaldırılır. Böylece Erdelan Mirliği, yaklaşık olarak altı asır ayakta kalarak, aşağı yukarı Osmanlı Devleti kadar yaşamıştır (Şerif Kadı, 2019: 24).

Kuşkusuz Kürt mirlikleri, kimilerinin bilerek önemsizleştirdikleri aşiret veya aile yapılanmaları değil; idari, siyasi ve adli anlamda örgütlü hükümet teşkilatlarıydı. Kürt mirliklerinin bağımsızlık dereceleri, komşu imparatorlukların gücüne bağlı olarak, zaman zaman değişikliğe uğrasa da, bu mirliklerdeki yapı, onları çevreleyen büyük devletlere benzemekteydi (Bruinessen, 2010: 297-298). Mirliklerin kendilerine ait, sayıları binleri, on binleri bulan orduları bulunmaktaydı. 19. yüzyıl şairlerinden Hacî Qadirê Koyî, mirlikler dönemini[17] Kürtlerin "altın çağı" olarak değerlendirmektedir (Malmîsanij, 2020: 22). Selçuk ailesinin Selçuklu devletinde rolü, Osmanlı ailesinin Osmanlı devletinde rolü ne ise, Şeref Han ailesinin de Bedlis mirliğinde rolü aynı idi. Örneğin Mervani Kürt Mirliği'nde, hükümet sisteminde, en iyi mevkilerde Hristiyanlar da yer alabilmekteydi ve bir dönem Mervanilerin vezirliğini yapmış olan tıp doktoru Ebû Salim, Hristiyan idi. Belki de İslam yönetimleri arasında, Hristiyanlara devlet bürokrasisinde en üst makamlarda ilk kez yer veren devlet, Mervaniler idi. Prof. Ali Sevim, Mervani topraklarının Selçuklu 'ya bağlanmasının bir gerekçesi olarak da, Mervani devletinin Hristiyanlara karşı iltimaslı davranması olarak gösterir (Sevim, 2014: 49).

Türklerin Azerbaycan ve Anadolu coğrafyasına yerleşimi ve yurt edinmesi konusunda Kürt mirliklerinin büyük bir katkısı olmuştur. Deylemlilerden, Gazneli Sultan Mahmud'dan (388-421/998-1030) kaçan Oğuzlar, Doğu Azerbaycan'a (Tebriz) gelip buranın hâkimi Revvâdî Kürd Emîri Vehsûdân b. Memlân'a sığınmış (416-451/1025-1059) ve onun hizmetine girmişlerdi. Oğuz obalarına karşı saldırıya geçen Gazneli Sultan Mahmud, Selçuklular'ın reisi Arslan b. Selçuk'u (İsrail) yakalatıp (416/1025), Hindistan'da, Kalincar Kalesi'ne hapsetmişti. Sultan Mahmud'dan kaçan 2000 (iki bin) çadırlık Oğuz Türk'ü önce İsfahan'a sığınır, ancak İsfahan Hâkimi Alâuddevle'nin onlara saldırması üzerine çareyi Revvâdî Kürd Emîri Vehsûdân'a sığınmakta bulur. Vehsûdân, kendisine sığınmış Oğuz Türklerini iyi karşılar ve ihtiyaçlarını giderir (İbnu'l-Esîr, 1991b: 292).

Sultan Mahmud'un ölümünden sonra (421/1030) yerine geçen oğlu Mesud, Oğuzları yanına alarak, iktidar mücadelesinde kardeşi Muhammed'e karşı kullanmaya çalışır; ancak daha sonra onlarla anlaşamayarak, Oğuzların yağmacılık yaptıklarını ileri sürüp, Rey Valisi Taş-Ferrâş'ı onlara karşı gönderir ve Taş-Ferrâş, Oğuz reislerinden elli küsur adamı öldürür (424/1033). Bunun üzerine Oğuzlar, daha önce Azerbaycân'a gitmiş kafileye katılmak için yola çıkar ve önemli bir kesimi, Azerbaycan'a varıp buradaki soydaşlarına katılırlar (427/1036) (İbnu'l-Esîr, 1991b: 293).

Kürt mirliklerinin durumu, 1815 Viyana Kongresi sonrası Alman mirlikleri ile ciddi benzerlikler yaşamaktaydı. Zira Kürt mirlikleri de, kendi aralarında adeta aşiret konfederasyonları şeklinde örgütlenmişti (Bruinessen, 2010: 298). Avrupa'da modern devletin ortaya çıkış tarihi olarak kabul edilen 1648 Westphalia Barış Antlaşması sonrasında, Kutsal Germen İmparatorluğu olarak bilinen Almanya, irili ufaklı 300 (üç yüz) krallık, elektörlük, prenslik, büyük dukalık, pispokoposluk ve serbest kentten oluşan bir yapı olup, Viyana'daki Habsburglara bağlıydı.

[14]Nazmi Sevgen (1982: 197), Bedlis Mirliğinden, Kürt Mirlikleri içinde, 1220 ve 1670 yılları arasında, 550 yıl yaşamış en uzun ömürlü mirlik şeklinde söz eder.

[15]Cizre- Botan Mirliğinin kuruluşunu Emeviler dönemi kadar geri götürenler var (Varlî, 1997: 336). Şeref Han (1998: 98), Cezire hükümdarlarının soyunun Halid bin Velid'e ulaştığını belirtir. Nazmi Sevgen (1982: 52), Şeref Han'ın Cizre emirlerinin kökenini Emevilere dayandırmasını, bir şeref vesilesi olsun diye yazdığını, Cizre Mirliğinin 1200 yılında kurulduğu söyler.

[16]Şeref Han (1998: 74), Erdelan beylerinin soyunun Mervani Kürt devletinin kurucularından Ahmed bin Mervan'a çıktığını yazar.

[17] Hacî Qadirê Koyî Divanı'nda, Kürt mirliklerinden şöyle söz eder: "Ka waliyê Senenduc, begzadeyî Rewandûz/Ka hakimanî Baban, mîrê Cizîr û Botan/Ka ew demey ke kurdan azad û sebexo bûn/Siltanê milk û millet, sahibe ceyş û îrfan?" Tûrkçesi."Nerede Senendec valisi, Rewandiz beyzadesi/Nerede Baban hükümdarları, Cızir ve Botan Beyi/Nerede o Kürtlerin özgür ve bağımsız olduğu/Ülkelerinin ve uluslarının sultanı, ordu ve bilgi sahibi olduğu zamanlar?" (Malmîsanij, 2020: 22).

Ancak Waterlo Savaşı ve Napoleon Bonaparte'ın St. Helen Adası'na sürülmesinden sonra gerçekleştirilen Viyana Kongresi'nde, Almanya'nın haritası yeniden çizildi. Sayıları 300'ü bulan krallık, prenslik ve dukalık gibi yapılar yerine, gevşek bir konfederasyonla birbirine bağlanan 39 devlet ortaya çıktı. Çoğu küçük olan bu devletlerarasında beş egemen krallık oluşturulmuştu. Bunlar Prusya, Bavyera, Saksonya, Hanover ve Württemberg idi (Massie, 1991: 54).

Viyana Kongresi'nden 50 yıl sonra bile Almanya halen 39 devletten oluşan bir konfederasyondu. Ancak Otto Von Bismarck, kan ve demir politikasıyla 1864'te Danimarka'yı, 1867'de Avusturya'yı ve 1871'de de Fransa'yı yenerek Alman birliğini sağladı. Prusya, Avusturya'ya savaş açtığında Habsburg İmparatorluğu'nun nüfusu 35 milyon, Prusya'nın ise 19 milyon idi. Prusya ve Avusturya savaşında, diğer Alman krallıkları da Habsburg İmparatorluğunun tarafını tuttu. Nüfusları 14 milyonu bulan Almanya'daki Hannover, Saksonya, Bavyera ve Württemberg krallıkları ile Baden ve Hesse büyük dukalıkları da, Prusya'ya karşı Avusturya'yı desteklemekteydi. Buna karşılık General Helmuth von Molke komutasındaki 300000 kişilik Prusya ordusu, Avusturya ordusu ve destekçilerini darmadağın etti ve böylece Avusturya'nın Almanya karşındaki üstün durumu bir günde son buldu (Massie, 1991: 54). Prusya, 1871'de Fransa'yı da yenilgiye uğratınca, artık Avrupa'nın en güçlü ülkesiydi.

28 yıl boyunca (1862-1890) Almanya ve Avrupa politikasında etkili olan Bismarck 19. Yüzyılda Alman birliğini yarattı, ancak aynı çağda bir Bismarck çıkartamayan Kürt mirlikleri önce Osmanlı'nın, ardından da İran'ın merkezileştirme politikaları neticesinde tarihe karıştılar.

Kaynakça

Abdulelah M. Abdullah Al- Birwari (2016). Annâzi Kürt Emirliği. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Dicle Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Acar, A. (2007). Selçuklu Medreseleriyle İslam Kültür ve Medeniyetine Kazandırdıkları. *Bilimsel Toplantılar serisi: 8.* (Ed.: İ. H. Göksoy & N. Durak). S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınlar.

Ahmed bin Mahmûd (1977). *Selçuk-Name*. İstanbul: Bilgi Kültür Sanat Yayınları.

Ayaz, A. (2019). Mervânî Hükümdarı Nasrüddevle Ahmed. Ankara: Akademisyen Kitabevi.

Bingöl, Ş. (2019). 19. Yüzyıl Osmanlı Modernleşmesi Bağlamında Muş Sancağında Islahat Hareketleri. *Burası Muştur* (Ed. Ercan Çağlayan), İstanbul: Pınar Yayınları.

Bruinessen, M. (2010). *Ağa, Şeyh Devlet*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Çetin, S. (2014). *Yakût el Hamevî'nin, Mû'cemü'l-Büldan'ında Kürtler.* İstanbul: Nubihar Yayınları

Çetin, S. (2018). Hasanveyhi Kürt Emirliği (961-1015). *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Dicle Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dağlar, M. (2016). Ulama Sultan-ı Tekelü ve Osmanlı Devleti'ne İlticası. *VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/ International Journal of Historical Researches*, 1(1): 2149-9535.

Epözdemir, Ş. (2011). *Büyük Diplomat İdris-i Bidtlisi ve Kürt Meselesi*. İstanbul: Fanos Yayınları.

Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemmed Zıllî (2000). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi, IV. Kitap*. (Haz.: Y. Dağlı & S. A. Kahraman). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemmed Zıllî (2000b). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi,* III. Kitap. (Haz.: Y. Dağlı & S. A. Kahraman). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Gündüz, T. (2008). Safevîler. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları.

İbn'ül Esîr (1991a). *El Kamil Fi't Tarih, İslam Tarihi, Cilt: 8.* (Çev.: A. Ağırakça). İstanbul: Bahar Yayınları.

İbn'ül Esîr (1991b). *El Kamil Fi't Tarih, İslam Tarihi, Cilt: 9.* (Çev.: A. Özaydın) İstanbul: Bahar Yayınları

İbn'ül Ezrak (1975). *Mervani Kürtleri Tarihi*. (Çev.: M.E. Bozarslan). İstanbul: Koral Yayınları.

İbni Arabşah (2012). *Acâibu'l Makdûr: Bozkırdan Gelen Bela.* (Çev.: D.A. Batur). İstanbul: Selenge Yayınları.

Kamâl Al- Dîn İbn Al-Adîm (2011). Buğyat At- Talab Fi Tarih Halab. *Selçuklularla İlgili Haltercümeleri*. (Haz.: A. Sevim). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Keleş, N. (2016). *Şeddâdiler Ortaçağ'da Bir Kürt Hanedanı (951-1199)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Keleş, N. (2018). *Sâcoğullarından Sonra Azerbaycan Ve Arrân'da Yeni Bir Siyasî Aktör: Deysem B. İbrahim El-Kürdî*. Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (14): 118-145.

Kemâlüddin İbnü'l Adim (2014). Zübdetü'l- Haleb Min Tarîhî Haleb'de Selçuklular. *Seçme, Tercüme ve Değerlendirme*. (Haz.: A. Sevim). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Kieser, H. L. (2005). *Iskalanmış Barış, Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*. (Çev.: A. Dirim). İstanbul: İletişim Yayınları.

Kinross, L. (2008). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükselişi ve Çöküşü.* (Çev.: M. Gaspıralı) İstanbul: Altın Kitapları.

Koç, Y. (2018). Osmanlının Son Döneminde Yayımlanan Kürtçe Dergilerde Kimlik ve Siyaset Tartışmaları (1900-1920). *Doktora Tezi*. İstanbul Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Malmîsanij, M. (2020). *1925'ten Önce Ayrılma Taraftarı Kürt Örgütleri*. İstanbul: Vate Yayınları.

Massie, R. K. (1991). *Dretnot, İngiltere, Almanya ve Yaklaşan Savaşın Ayak Sesleri*. (Çev. M. Harmancı). İstanbul: Sabah Kitapları.

McDowall, D. (2004). *Modern Kürt Tarihi*. (Çev.: N. Domanıç). Ankara: Doruk Yayınları.

Minorsky, V. (1958). *A History of Sharvan and Darband in the 10th -11th Centuries*, W. Heffer & Sons Ltd. Cambridge

Nizamüddin Şâmî (1987). *Zafernâme.* (Çev.: N. Lugal). Ankara: TTK Yayınları.

Osmanlı Kürdistanı (2011). *Osmanlı Kürdistanı.* (Haz.: Kurdoloji Çalışma Grubu). İstanbul: bgst Yayınları.

Ripper, T. (2012). *Diyarbekir Merwanileri İslami Ortaçağ'da Bir Kürt Hanedanı*. (Çev.: B. Ş. Fırat). İstanbul: Avesta Yayınları.

Sevgen, N. (1982). *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Mirlikleri, Osmanlı Belgeleri ile Kürt Türkleri Tarihi.* (Yay. Haz.: Ş. K. Şerefoğlu ve H. K. Türközü). İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Southgate, H. (1856). *Narrative of a Visit to the Syrian (Jacobite) Church of Mesopotamia*. New York: Dana and Company

Strauss, B. S. (1999). The Dark Ages Made Lighter, The Consequences of two Defats. What if? Military Historians Imagine What if Might Have Been. (Ed.: R. Cowley). American Historical Publications.

Sümer, F. & Sevim, A. (1988). *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı: Metinler ve Çevirileri*. Ankara: TTK Yayınları.

Sümer, F. (2001). Karakoyunlular. *Diyanet İslam Ansiklopedisi, Cilt:24*. s.434-438, İstanbul: TDV Yayınları.

Sümer, F. (2015). *Selçuklular Döneminde Doğu Anadolu'da Türk Mirlikleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Şeref Han (1998). *Şerefname Kürd Tarihi*. (Çev.: M. E. Bozarslan). İstanbul: Deng Yayınları.

Şerefüddin A. (2013.) *Yezdî, Zafernâme*. (Çev. A. Batur), İstanbul: Selenge Yayınları.

Şerif Kadı, M. (1919). *Tarih-i Kürd, Erdelan Tarih Okulu Üzerine Bir İnceleme*. (Çev. C. Açar). İstanbul: Avesta Yayınları.

Varlî (1997). *Ebdullah Memê Mehmed (Hoko) Xanî, Dîroka Dugelên Kurdan 600-1500, Derpêç:1*. Weşanên Sîpan

Zekî Beg, M. E. (2002). *Diroka Kurd û Kurdistanê, Ji Soranî bo Kurmancî*. (Weş. Ziya Avci). Stenbol: Avesta.